

A gyermekkor világa

1. A világ gyerekszemmel

Tanya, falu

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye)	3
Boros Margit, Viczmándi-tanya (Hajdú-Bihar megye)	4
Bessenyoői Elvira, Mándok_(Szabolcs-Szatmár megye)	4
Papp Viola, Kézdiálmás (Románia, Kovászna megye)	5

Város

Sinka György, Debrecen (Hajdú-Bihar megye)	6
Bakóczy László, Debrecen (Hajdú-Bihar megye)	6
Rózsa Irén, Pécs (Baranya megye)	7
Hamerli Antal, Pécs (Baranya megye)	8
Bessenyoői Elvira, Baja (Bács-Kiskun megye)	9

2. Gyermekvilág

Tanyán, falun

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye)	10
Boros Margit, Viczmándi tanya (Hajdú-Bihar megye)	10
Bodnár Juliánna, Debrecen, Halápi-erdő (Hajdú-Bihar megye)	11
Németi László, Bakonszeg (Hajdú-Bihar megye)	11
László Magdolna, Sződliget (Pest megye)	11
Néray Vilmos, Nagymányok (Tolna megye)	12

Városban

Mervó Sándor, Szentendre (Pest megye)	12
Mócsai László, Szentendre (Pest megye)	14
Valentín János, Szentendre (Pest megye)	14
Szász Ilona, Debrecen (Hajdú-Bihar megye)	15

Ács Margit, Pécs (Baranya megye)	15
Hamerli Antal, Pécs (Baranya megye)	16

3. Iskola

Tanyasi, falusi iskola

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye)	16
Boros Margit (Viczmándi tanya, Hajdú-Bihar megye)	17
Bodnár Juliánna, Debrecen, Halápi-erdő (Hajdú-Bihar megye)	18
László Magdolna (Sződliget, Pest megye)	20

Városi iskola

Valentin János, Szentendre (Pest megye)	21
Mócsai László, Szentendre (Pest megye)	21
Bakóczy László, Debrecen (Hajdú-Bihar megye)	22
Sinka György, Debrecen (Hajdú-Bihar megye)	23
Fahídi Éva, Debrecen (Hajdú-Bihar megye)	27
Németi László, Hajdúnánás (Hajdú-Bihar megye)	28
Bessenyoői Elvira, Baja (Bács-Kiskun megye)	30
Néray Vilmos, Kőszeg, Sopron (Vas megye)	30
Papp Viola, Brassó (Románia)	33
Zsámár József, Budapest	34

4. Munka és gyerekkor

Tanyán, falun

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye)	36
Boros Margit, Viczmándi tanya (Hajdú-Bihar megye)	37
Szász Ilona, Hajdúsámson (Hajdú-Bihar megye)	38

Város

Mervó Sándor, Szentendre (Pest megye)	38
Rózsa Irén, Pécs (Baranya megye)	39
Besseneyi Elvira, Baja (Bács-Kiskun megye)	40

A gyermekkor világa

1. A világ gyerekszemmel

Tanya, falu

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye), 1920-as évek

A lehalászás hatalmas megmozdulás volt, egész Lajosháza ott volt a parton. Álltak az emberek egymás mellett, bevetettek egy óriási hálót (amilyen széles volt a halastó), és szép lassan, egyszeri húzásra kihúzták az egészet. Mikor a férfiak partra húzták a sok halat, a nők szépen átválogatták, osztályozták, s amikor ez kész volt, a szakácsnők már ott voltak a tűz mellett. Nyárson sütötték a halat, az egy kitűnő étel. Megpucolva a nagy ponty, irdelve (bevagdosva), felhúzza egy nyárspálcára – a feje fönn, a vége lefelé –, és akkora hely maradt a nyárson, hogy oda rátettek egy darab szalonnát bevagdalva, egy szép fej vöröshagymát, s azt szépen forgatták a parázson körbe. S ahogy sült a hagyma és a szalonna, az ott ment bele a halba. Mikor megsült, kitették az asztalra. Szépen megterített asztal várta az urakat, s megették. A lajosházi halászatból nagy vendégségek voltak a parton, meg volt hívva az összes környékbeli uraság.

De a legszebb jelenet az volt, hogy mikor az egészet lehalászták, leiszapolták, akkor ezek a kis pusztai gyerekek belementek a pocsolyába, és egy hosszú, villás végű ággal még jókora pontyokat fogtak ki – és hozta haza mindegyik a szüleinek. A pálcán összekötötték a halakat, a vállukra vették, és elől is lógott egy nagy csomó hal, a hátán is lógott... alig tudott a kisgyerek menni. De élvezték. Mama sokszor majd megörült: Mit csináljak ezzel a sok hallal? Ezek őszi, gyönyörű szép jelenetek voltak. (...)

A vasárnapi kirándulás. Apám intelligens ember volt, s kirándulni vitte a gyermekeit – nem úgy, mint a pusztában, hogy kiengedték, aztán ott futott, hanem szépen föl kellett öltözni, s míg a mama megfőz, addig minket elvitt. Egyik vasárnap elmentünk arra a tanyára, ahol oláh cigányok voltak gyönyörű, fehér, meszelt gunyhókban a pusztától olyan jó fél kilométerre, gyönyörű erdőben – ott meguzsonnáltunk. Egy falut alkottak dolgozó cigányok, akik ennek a gazdaságnak megcsinálták a falapátot, a teknőt – az nagyon kellett, mert ugye, én is abban fürödtem, meg a kenyeret is abban dagasztották.

Másik tanyára másik vasárnap mentünk. Nagyon gazdagok voltak ezek a Széchenyiek, nagyon nagy uradalom volt ez. Egyik tanya olyan volt, hogy csak disznók voltak, volt, ahol csak birkák, volt, ahol csak szilaj marhák. Apám elvitt a Búvári tanyára is, ahol a disznókat tenyésztették – az egy óriási telep volt. Ott főzték a krumplit a disznóknak hatalmas nagy katlanokban, mindig Ella krumplit. Mikor felnyitották, kinyílott a krumpli, mint a rózsa, és az szenzáció volt nekünk, kisgyerekeknek. És akkor megkínált bennünket a bácsi, aki ezt főzte, mindegyikünk kapott egy szem krumplit, megette, s visszafordultunk haza – addigra már készen volt az ebéd. Sűrű nyírfaerdőn keresztül mentünk. Mikor szomjaztunk, apám hozta a literes üveget meg a fúrót, befúrta ezt a nyírfát, egy nádpálcát beletett, folyt a víz, és azt ittuk.

Boros Margit, Viczmándi-tanya (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Úgy hívták az urat, hogy Viczmándi. Az csináltatta a kápolnát is az iskolának a felső részében. Úgyhogy a katolikusok, a görögök, mán a tiszteletes urak ott tartották a prédikálást. A nép meg kint az iskolapadban ült. Aztán nem nősült meg az az úr, hanem így, mikor jöttek az ünnepek, rendbe tette a kápolnát, és akkor ő is ott volt ünnepnapokon a templomban. Ilyen nagy vallásos ember volt. Nem volt az rossz úr. Mikor már pergetni lehetett a mézet, a gyerekeket odahívta, és adták a sonkolyt. Úgy hívták, amiből kipergették a mézet. Aztán a gyerekek azt szopogatták. Nem volt rossz a gyerekekhez, szerette őket. Százötven hold földje volt. Nagyúr volt.

Bessenyoői Elvira, Mándok_(Szabolcs-Szatmár megye), 1910-es évek

Laci bácsinak mint főerdésznek a grófi uradalom adta a lakást. Óriási ötszobás lakása volt. Emlékszem a pipaszobára: gyönyörű pipatórium volt a sarokban, de fekete bőrfotelok és kanapék is álltak ott és lenn a földön egy nagyfejű, tátott szájú medvebőr – az iszonyatos volt. Én csak úgy mertem abba a szobába bemenni, hogy fogtam valakinek a kezét. De a pipatórium, az vonzott, olyan gyönyörű faragott pipái meg porcelán pipái voltak Laci bácsinak. Az erdészház – az akkori építészeti hagyománynak megfelelően – L-alakú épület volt széles, beüvegezett folyosóval. A folyosón minden ajtó fölött nagy szarvasagancsok voltak, még a fal is teli volt

agancsokkal, de voltak őzikefejek meg kitömött nyuszi, kitömött mókus... szóval voltak ott tisztességes, vidám állatok is, nemcsak ez az iszonyatos medve. (...)

Mándok nagyjából (legalább felerészben) református falu volt. A református papékkal, a Tóth családdal nagyon jó barátságban voltak a szüleim. Négy gyerekük volt, a két fiú volt az idősebb; az egyik ügyvéd lett Pesten, a másik, az idősebb fiú pedig Salgótarján környékén lett református lelkész. A két lány, Vilma néni meg Mariska néni ott maradtak Mándokon. Az öreg pap bácsira már nem emlékszem, mert én még nagyon kisgyerek voltam, amikor meghalt, de erre a két nénire nagyon. Vénlányok voltak szegények, olyan csúnyák, hogy az regénybe illő, de áldott jó, aranyos teremtések voltak: minket úgy szerettek, annyi babaruhát varrtak, annyit tudtak játszani velünk, hogy azt el se lehet mondani.

Iskolás koromban a nagymamával kétszer is jártunk Királyhelmeceen, és akkor Mándokon is voltunk. (...) Beléptünk Tóthék nagyszobájába, és ott volt a nagy bördívány a fehér porcelánszögekkel – ugyanolyan volt, mint régen –, és a kredencen ott állt a kakasos csésze. Énnekem az volt a legcsodásabb kicsi koromban, hogy mindig a kakasos csészében kaptam a délutáni kávét, amikor náluk voltunk. És emlékszem, hogy fölvisítottam: a kakasos csésze! Akkor még élt az öreg Tóth néni, és a boldogságtól majd' elájult, hogy így emlékeztem.

Papp Viola, Kézdiálmás (Románia, Kovászna megye), 1910-es évek

A lakás előtt volt egy udvar, az állatoknak: disznót neveltek, kecskénk volt. Minden gyereknek volt egy gidája. Reggel ki kellett engedni, este pedig, mikor a csorda jött, kiálltunk a kapuba, mindegyikünk várta a saját kecskáját, vitte a lábosát, és mindenki saját maga a kecskáját megfejte, a tejet megszűrte s megitta. Nagyon aranyosak voltak, de ha nyitva hagytuk a konyhaajtót, beugráltak, mindenre felugrottak, s édesanyámék nagyon haragudtak ilyenkor. Volt egy gyönyörű virágoskert is. Édesapám szeretett rózsákat szemezni, tehát behozták az erdőről a vad alanyt, és édesapám beoltotta. Volt, hogy egy tövön nőtt sárga rózsza is meg piros rózsza is, vagy fehér, úgyhogy tele volt oltott rózsákkal a kert. Na most, ha nyitva hagytuk véletlenül a kertajtót - és hát nagyon sokszor futkároztunk, s nyitva hagytuk a kaput - a kecskék beszabadultak, s a rózsákat, azt szerették a legjobban; nem tudom, hogy

azt a szúrós, tövises növényt hogy tudták lerágni. Ilyenkor nagyon kikaptunk. És húsvétkor jött a nagy bőgés, ha valakinek a gidáját levágták...

Város

Sinka György, Debrecen (Hajdú-Bihar megye), 1938.

Amikor Kisvárdáról bejöttünk Debrecenbe, 1938-ban, egy stráfszekérre volt feltéve a bútorzat meg minden. Megérkeztünk Debrecenbe, a Monostorpályi utcán kellett végigmenni, ott vettünk ki lakást. Lepakoltunk, én meg, ahogy végeztünk, egyből kiléptem az ajtón. A Monostorpályin végig, át a hídon a Nagyállomásig. És ott a Nagyállomást néztem sokáig, mert az a szememben olyan nagy volt. Olyan nagy volt a város is, hogy nem tudtam elképzelni, hogy ilyen marha nagy város van. Addig gyalogoltam, míg eltévedtem: nem a Monostorpályi úton mentem vissza, hanem a Mikepércsi úton. Megkérdeztem valakit, aki segített. Akkor már láttam, hogy ismerős a környék, végimentem és megtaláltam a lakást. Anyám kérdezte: „Hol voltál, fiam?” Nem mertem elmondani, hogy városnézésen.

Bakóczy László, Debrecen (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

A Homok utcán meg a Nyíl utcán elég sok csizmadia volt. Én mint gyerek onnan ismertem a csizmadiákat, hogy annak idején az iparosok között olyan módszer alakult ki, hogyha valami hír volt – valamelyik csizmadia meghalt, vagy közgyűlés volt a szakosztályban, csizmadiaszínben volt valami változás –, akkor a főcsizmadia elindított egy úgynevezett táblát. Arra volt felcsirizelve vagy tűzve a hír, hogy ki halt meg, mikor lesz a temetése... – valaki elindította, és egyik csizmadia adta a másoknak. Ezt a feladatot a mi esetünkben én láttam el; mikor hozzánk jött a tábla, apám elolvasta, akkor ideadta nekem: „Na, Laci fiam, vigyed Ladányi bátyádhoz!” Az jóformán szemben lakott velünk; nem volt rokonság, de valahogy jó barátság címén Ladányi bácsiék voltak az én keresztszüleim, a keresztapám. Aztán Ladányi bácsinak a fia vagy a lányja meg vitte megint tovább a következő csizmadiához. Így ment ez sorba. (...)

Harmadik osztályba jártam, mikor édesapám meghalt. Aztán a negyedikből kellett volna menni a polgári iskolába. Be akart írtni anyám, de ehhez kellett volna 30 pengő beiratkozási díj. Hát az nem volt. Így beiratkoztam az ötödik osztályba, azt elvégeztem, és a végén valahogy csak összejött a 30 pengő, s beiratkoztam a polgári iskolába. A református polgári iskolába. Ahhoz, hogy tandíjmentességet kapjak, ahhoz jó tanulónak kellett lenni. És igyekeztem is. De az első félévi tandíjat, ami 25 pengő volt, mert 12,50 volt egy negyedévre, ki kellett fizetni. Azt is ki kellett valahogy izzadni. De a továbbiakban végig tandíjkedvezményrel végeztem el ezt a bizonyos polgári iskolát. Mit mondjak? Nehéz körülmények között éltünk – szerényen. Nagyon szerényen. Be kellett osztani édesanyámnak azt a pár fillért, ami a házhoz került. Úgyhogy gyakori volt a lebbencsleves, a köménymagleves meg a slambuc. De azért tudom, hogy soha nem éhezünk. Szerényen ugyan, de anyám mindig mondta: „A Jóisten megsegít.”

Rózsa Irén, Pécs (Baranya megye), 1920-as évek

Akkor betettek a menhelyre, hogy az édesanyám tudjon dolgozni, pénzt keresni. Elment szobalánynak, bekerült valami táblabíróhoz, polgármesterhez... rengeteg volt ilyen. Takarítás, portörítés, föltörítés, parkettakefélés. Fárasztó volt. Főzni, mosni nem kellett neki, arra volt szakácsnő meg mosónő a méltóságának meg a nagyságának – ilyen rangok voltak. Édesanyám, az olyasmit csinált, hogy fölszolgáltatta az ennivalót, segített a konyhában, segített a mosónőnek, segített a takarításban. Ez volt a szobalány dolga. Szép kis fehér kötény volt rajta és fityula.

De ott kellett lakni, bentlakásos volt a munka: mosónő volt, aki ott lakott, szakácsnő volt, aki ott lakott, szobalány volt, aki ott lakott – és hát az édesanyámat fölvtették szobalánynak, aztán hát hiába... Segített a nagysága betenni engem a Matessa Árvaházba, de nem egy fényes élet volt az a gyerekeknek. (...) Ahol a Virág utca meg a Tettye utca van, egy papi hivattal szemben, ott volt az árvaház. Oda bekerültem és ott voltam több mint két évig, onnan jártam az Ágoston téri óvodába. Addig a Matessa Árvaház engem megtartott, ott apácák voltak, azok láttak el, azok gondoztak. Anyukám mindig jött látogatóba. Emlékszem most is rá, ahogy vártam és mentem le a lépcsőn. Nagyon sokszor sírva, mert volt, hogy nem jött – hát fiatal volt,

vasárnap volt, és egy nap nem tud annyifelé menni az ember, legalábbis most ezt gondolom. Akkor nem gondoltam erre, akkor csak az hiányzott, hogy nem jön.

Hamerli Antal, Pécs (Baranya megye), 1930-as évek

Apám irodájában rengeteg színes meg nem színes prospektus volt ilyen-olyan autókról, például egy a Volkswagen bogárhátúról, amiben benn ültek elől a főnöttek, hátul a gyerekek, és ahogy lapoztam (olyan celofán félén volt színesben), úgy bontódott el az autó: először elmentek az ajtajai meg az egyik oldala, utána a sofőr meg az egyik gyerek lapozódott el. Maradt az asszony a másik gyerekekkel. Bontódott el a motor is, ahogy lapoztam. Volt például a Salgó Művektől pici kis fürdőszoba. Fürdőkád kazánnal, kád meg mosdó, WC piciben. Ezt reklámnak osztogatták.

Amikor én pici gyerek voltam, apám volt a fő menedzser, ő vezette a nagykereskedés műszaki részét. Akkor kezdték a rádiót, csillárt, hanglemezt árulni, addig ez nemigen létezett. Autót is árultak, de az én időmben még csak Chevrolet-et, Steyrt, és Skodát. Chevrolettal kezdték. Amerikából hozták közvetlenül az autókat, vastagon sárga zsírral be volt minden kenve. Fene tudja, mennyi ideig jöhetett ez teherhajókon. Amerikából jött Chevrolet teherautó is gyerekkoromban az üzlet részére nagy faladában; amikor azt kibontották, az egész belül körbe volt olyasmivel tekerve, mint a kátránypapír. Ahogy bontották, azon is rajta volt a vastag sárga zsír; ezt napokig mosták, és akkor áthúzták. (...)

Volt nekünk egy Steyr 200-as osztrák autónk nyitható tetővel, sőt még batárunk is volt, csukott kocsink. Nem használta azt már senki, de azért az is volt. Olyan örült naftalin szaga volt, hogy nem lehetett kibírni. Sötétkék bársony ülések voltak benn és egy gomb, azt ha nyomta az ember, kinn szólt valami csöngő vagy duda. Mi gyerekek állandóan „utaztunk” a pajtában: húgom a babákkal, én meg fene tudja, mivel. Az ajtaja, az tetszett nekünk: nyitni lehetett, meg az ablakot leengedni.

Volt gumirádlis kocsink, az olyan volt, mint egy fiáker, csak nem vas abroncsa volt, hanem gumi. Volt olyan is, aminek az a neve, hogy Eszterházy kocsi, azt vadászathoz használta apám. Szánkó volt az, amin volt egy polc csodálatos lószerszámokkal meg nyergekkel. Hátul pirosan világított, elől meg valamilyen gyertya volt benne.

Besseneyi Elvira, Baja (Bács-Kiskun megye), 1922.

1921-ben mentek ki a szerbek Bajáról augusztus 20-án, és mi 1922. augusztus 20-án mentünk oda. Én akkor szeptemberben mentem első elemibe, ami utólag meggondolva szörnyű kegyetlenség volt a szüleimtől, mert én csak karácsonykor lettem hatéves. És nem elég, hogy abból az aranyos Mándokból elköltöztünk ebbe a fránya nagyvárosba, ahol annyi emeletes ház van, még az iskola is... Egy emeletes házat ismertem addig, a mándoki kastélyt. (...)

Mi elköltöztünk Bajára, és evvel befejeződött a mándoki élet. Már az elutazásunk sem akármilyen kaland volt, hiszen mi, gyerekek vonaton is akkor utaztunk először – ugye, háború alatt születünk, nem volt utazgatás akkoriban sehova. Megtettük vonattal a hosszú utat Budapestre, és a Metropol Szállodában szálltunk meg a Rákóczi úton, mert ez volt a vigéceknek meg az efféle utazó embereknek a szállodája, apu is mindig ott szállt meg. (...)

Este érkeztünk meg. Villanylámpák az utcán – most gondold el! Falusi gyerekként mi kézben vittük a kis dobozszerű lámpát, amiben benne volt a mécses (persze nem mi vittük, hanem a felnőttek), amikor késő este jöttünk Laci bácsiéktól haza. A legnagyobb kivilágítás nem olyan most nekem, mint az a pár gyatra villanylámpa volt, ami akkor a háború utáni Pesten égett – fényözönben úszott a Rákóczi út. És minden negyedórán legalább elment egy automobil – azt lestük hosszú ideig: „Ott jön megint egy!” És villamos is járt barátom, szóval fantasztikus, hogy itt mi volt.

Apu azt mondta: most pedig hajóval fogunk Bajára menni. Tizenkettőkor beszálltunk a Deák Ferenc nevezetű gyönyörű hajóba, ami este kilenckor érkezett meg Bajára, mert akkor ilyen szép, kényelmesen, lassan mentek a hajók. Jaj, de szép volt az a hajó belülről! Csupa fafaragás volt az ebédlője, a sok rézkilincs meg karfa... minden csillogott-villogott. Apu elvitt, megmutatta nekünk a gépházat, és azok a gépek is gyönyörűen csillogtak, a nagy karok jártak fel-le – álltunk, szorítottuk a kezét, de azért alig lehetett minket elvonszolni, annyira el voltunk bűvölve.

2. Gyermekvilág

Tanyán, falun

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye), 1920-as évek

A pusztában minden dolgozónak volt két hold földje, azt kapták. Pénz nuku, fizetés csekély, alig ismertük a forintot. Úgyhogy szegény apámnak, ha kellett egy pakli dohány, akkor az öcsém hátára tettek egy kis hátizsákot – zsákból csinálta az édesanyám –, beletettek két kiló kukoricát, és irány Kálmánca (két kilométer): „Édesem, elmész a Hangya boltba, hozol az apádnak egy pakli dohányt”. Bizony, mindent cserébe: lehetett babot vinni, lehetett szemes kukoricát, búzát, rozsot... és azért vásároltunk, nem volt pénz. Olajat is így vettünk, mert ugye, azt is lehetett kapni; liter olajat vagy petróleumot, mert olyan lámpa volt... És aztán kaptál egy kis körmöst az anyutól a főzőkanállal, ha nem pucoltad meg a cilindert, hogy estére az apád felolvasson. Mert minden vacsora után körbe kellett ülni az asztalt, és... már akkor hallottunk a Sobri Jóskáról. Mert csak ilyen füzetek voltak, ilyen regények – apám nagyon szerette ezeket a ponyvaregényeket, azokat olvasta nekünk vacsora után, aztán mentünk aludni.

Boros Margit, Viczmándi tanya (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Reggel felkeltünk, megmosakodtunk, megfésülködtünk, elkészítettük egymást az iskolába. Elmentünk az iskolába, délig iskolában voltunk, délután meg *vártak* az otthon lévő munkák meg a leckék, ami fel lett adva, azt kellett megcsinálni. Aztán meg jött a jószág, jött a másik többi testvér, édesanyám meg addig főzött, míg mi avval kínlódtunk, – mán a nagya. A kicsikre is vigyázni kellett, mert lányok voltunk, de mit mondjak, pajkosak voltunk. De nem voltunk nagyon rosszak. Nem fiútermészetűek voltunk. Mikor szabadidőnk volt, akkor mentünk ki játszani. Előttünk volt a sámsoni vonat, annak felette volt egy nagy hegy, oszt oda jártunk szaladgálni le meg fel. Igen ám, de mindig kiállítottunk egyet, hogy: „Szóljál, hogyha jön a sínautó vagy a vonat! Nehogy alá kerüljünk!” Mink oda jártunk játszani, meg az iskolaudvar jó nagy volt, oda is bementünk játszani, oszt evvel telt el az időnk – játszás meg a lecke. Olyanokat játszottunk, mint az íri [eléri, elkapja] cica az egeret meg a kockázás, akkor ez nagy divat volt. A kockázáskor összeültünk hárman-négyen, és

mindegyiknek volt 10 golyója, osztán kiraktuk a homokba, onnan egyet felhajítottunk, míg ment felfele, felkaptunk egyet és úgy kapkodtuk fel a többit is a homokból. Játszottunk, hajingáltuk felfele a golyókat, oszt elkaptuk. Aztán mikor már nagyja volt, oszt ösmerte a kártyát, volt ilyen játékkártya, és azzal is játszottunk. Ilyen volt a játszás.

Bodnár Juliánna, Debrecen, Halápi-erdő (Hajdú-Bihar megye), 1920-as évek

Otthon lefogott bennünket a jószág tartás nyáron. Télen meg aztán hóban, fagyban, sárban nem nagyon volt kedvünk játszani, esetleg egy kis hógolyózás vagy valami. De nyáron meg mindenki a jószággal volt elfoglalva, mert a kisebb őrizte a libát, a nagyobbak a tehenet fejni kellett, vinni a tejet, hűteni a tejet. Játékra, mondom, csak úgy vasárnap délután volt aztán szabadidő mindenütt. (...) Hát sok idő nem volt, csak annyi, amennyi ebéd után. 3 óra után hajtottuk ki a tehenet, és ebéd után úgy volt egy kis hely vagy az egyik, vagy a másik fa alatt, és akkor ott cserépdarab, ez, az, amaz, virág mindig akadt, úgy magunk formáltuk a babát, a játékot, az asztalt, mindent. Úgyhogy ez volt a játék. Abban az időben nem is ismertünk mást.

Németi László, Bakonszeg (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Érdekes játékok voltak. Volt például egy úgynevezett bigézés, egy vastag fát két oldalról szépen lemetszettük, és egy ütővel ütöttük. Aztán volt, mi úgy neveztük, hogy tekézés. Na most egy fakorongot egy lyukba kellett benyomni. Szóval ilyen primitív játékok, talán évszázadok alatt épült ki falun ez a dolog. Na akkor még nagyon érdekes volt a kuglizás. Ezt úgy kell elképzelni, hogy volt egy kuglipálya a kovácsműhelynél. Mi meg egy folyosón visszadobáltuk, amivel kugliztak. Azt visszadobáltuk, és ezért kaptunk 20–50 fillért.

László Magdolna, Sződliget (Pest megye), 1930-as évek

Gyerekkorunkban az egész falu a mienk volt, mert annyira kevesen laktak itt. Mindenfélét játszottunk, például csendőrrablót, az egész falu a mi játszóterünk volt. Ródlipálya volt, itt a Vörösmarty utcán fölmentünk, most is van emelkedő, de akkor

valahogy magasabb volt, vagy mi kicsik voltunk és magasabbnak láttuk, és onnan egész az út végéig lecsúsztuk.

Rengeteget sportoltunk is: eveztünk, úsztunk a Dunán, még vízilabdáztunk is, akkor bicikliztünk, futballoztunk, kézilabdáztam is és télen pedig ugye korcsolyáztunk, sokszor be is szakadtunk valamelyik tóba. Olyan veszélyes dolgokat csináltunk, például télen zajlott a Duna, és mi egyik jégkockáról ugráltunk a másikra. Most már nem merném megcsinálni. Hát aztán volt, mikor ráfáztunk, a fogaimat is úgy vesztettem el, hogy a csónakot egy nagyobb hajóhoz kötöttük és fölhoztuk magunkat Vácon túlra. Egyszer, mikor így eleresztettük magunkat, akkor alákerültünk az utánunk következő hajónak, megütöttem a villában a számat és fertőzést kaptam, és egyszerre ki kellett húzni a fogaimat.

Néray Vilmos, Nagymányok (Tolna megye), 1920-as évek

Mindig Óbányára jártunk nyári szünidőben, amíg elemi iskolás voltam. Óbányán keresztülfolyt a patak, voltak fák, szedtünk gombát meg mindenfélét és aztán vittük haza. Aztán volt egy nagy kacsacsapatunk: egész pici, apró kiskacsák voltak és ott a patakban lubickoltak egész nap. Később nem akarta anyám megengedni, hogy levágjuk őket, mert akkorára fejlődtek, gyönyörű szép kacsák voltak. Aztán még nyúltenyésztéssel is foglalkoztam, apám pedig méhészkedett, úgyhogy nagyon kellemes, jó volt ott. Anyám is szerette, mert hát egyrészt a húgom állandóan velem volt, és én is, ha hazajöttem – akkor nagy mulatságot, nagy étkezéseket csaptunk. Reggel nyolcig aludtunk minden nap, nem volt korai fölkelés, délre is éppen hogy csak elkészültünk az ebéddel.

Városban

Mervó Sándor, Szentendre (Pest megye), 1930-as évek

A Városházával majdnem szemben volt a Rietz, az tényleg mindenfélét árult: szájharmonikát, furulyát, mit tudom én, milyen hangszereket, aztán mindenféle bizsut és kis golyót – oda jártunk golyóért, mert akkor az volt a játék nálunk. Volt a sárgolyó, és volt az üveggolyó. Az üveggolyót, azt ötször, vagy hatszor kellett elnyerni valakinek, hogy az övé legyen. Csináltunk kis lukakat, akkor ki kellett gurítani a

golyót, hogy belemenjen a lukba, de hát az nagyon kevésszer ment bele, megálltak a golyók itt-ott. Az enyém volt a sárga színű, a másike a piros, a harmadiké kék, és pöckölni kellett bele. Addig pöcköltük amíg volt golyó, és aki többet talált bele, az nyert a másiktól 4-5 golyót. De ha üveggolyó ment bele, azt háromszor-négyszer kellett elnyerni; akkor azt kivettük, följegyeztük és ha négyszer elnyerte, akkor az övé volt. Az üveggolyónak elég borsos ára volt, na, de hát nem nagyon volt üveggolyó, egy-egy volt csak valamelyiknek, ha kapott valakitől, mert azt nem vettük. A sárgolyók, azok szépen meg voltak csinálva: szép, gömbölyű golyók voltak zománctfestéssel bevonva. 10 darabot adtak 2 fillérért vagy 5 fillérért, az olcsó volt.

Ezek voltak a játékok meg a fabige, ami ilyen két ékben végződő csúcsos fa volt. Azt, hogyha letettük, az egyik fele mindig fölállt. Volt egy söprűnyél, aminek meg lett lapítva a vége, azzal rá kellett ütni, akkor fölporgött, rá kellett csapni egy nagyot, és akkor elröpült a fenébe. Azt fönn a Kálvárián játszottuk, hogy ki tudja messzebbre ütni. Hát ilyen játékok voltak. De nagyon ritka volt, amikor volt egy szabadnap és lehetett játszani. Ha esett az eső, elmentük valamelyik házba, aztán rablópandúrt játszottunk, mert olyan padlások voltak, hogy el lehetett tévedni bennük. (...)

Amikor már elsőosztályos voltam vagy másodikos, és már úgy elengedhettek, kérdezték: hová mész? Megyek a Balázsékhoz, megyek ide, megyek oda... hát azok mind ott a környéken laknak. Hát jól van, menjél. És akkor mindjárt mentünk a patakra, mert az volt a játék. Benyúltunk a kövek alá, úgy hoztuk a halakat ki. Nagy halak úszkáltak ám a patakban, akkor nem ilyen pici volt a víz. Széles volt, de nem tartották karban: amit elvitt a víz azt megcsinálták, aztán rendben volt; a fák gyökerei belelógtak, ott bent tele volt hallal. Amikor jöttek a nagy vizek, akkor ahol a kanyarok voltak, ott kimosta a medret. Volt olyan, hogy ott fürödtünk, és ott megálltak a halak, mert amikor a Dunától felduzzadt a patak, és elég nagy volt a víz hozzá, hogy összeért az egész, akkor fölúsztak ide a halak. Mikor leapadt, akkor ebben a gödörben megmaradtak. Most már nincs annyi hal a patakban, mint volt. Először csak így, kézzel fogdostuk. Volt egy nagy kő, akkor itt két oldalról benyúltunk és fölnyomtuk a kőhöz, megvolt. Nagyon sok csíkhal volt, a kövi csík; az egy vékony kis hal, ami a moszatokat eszi. Ezekből csinálták a mákos csikót, mert ez egészen csont nélkül volt; mákkal megszórták, úgy csinálták a mákos csikót. Na, aztán később rászoktunk a nagy halakra, de azt már nem lehetett úgy megfogni, mert ha be is nyúltam, az ilyen nagy hal egyet-kettőt csapott és már elment. Hát mit kellett

csinálni? Voltak a búzászsákok: fölvtuk az oldalát, ezt bevarrtuk, csináltunk drótból egy vázat és arra rávarrtuk. Akkor elmentünk a patakhoz, odatettük a gyökérhez, megpiszkáltuk, kihúztuk, 3-4 nagy hal volt benne – hát aztán volt béka, kígyó is, minden nyavalya.

Mócsai László, Szentendre (Pest megye), 1930-as évek

Még azelőtt, hogy én iskolába kezdtem járni, Szentendrén nagyon csúnya gyerekbandák szerveződtek, akik egymás ellen komolyan harcoltak botokkal, fakardokkal, és ha valakit úgy egyedül elkaptak a másik bandából, akkor azt jól megverték, meg bedobták a csalánba. Bizony ez annyira elfajult, hogy a rendőrségnek közbe kellett lépni, és még azt hiszem a csendőrséget is bevonták. Valakinek kilőtték a szemét csúzlival, azért volt ez a nagy felhajtás. A gyerekek, akik nem tartoztak egyik bandába se, már nem mertek egyedül közlekedni az utcán, amelyik meg bandába tartozott, az meg pláne nem mert átmenni a szomszéd bandához. De mikor már iskolába kezdtem járni, addigra már szétverték ezeket.

A másik nagy botrány, amikor én már elsőbe jártam, valami hülye játék miatt volt. Azt találtak ki, hogy leültek négyen-öten körbe a fűbe, és bicskát kellett bedobni a kör közepébe. De ronda dolog volt, annyit hallottam, hogy énekelték, hogy Égóci, bégóci páng, pángra kellett a bicskát bevágni, de valami szabálya volt, de nem tudom, nem ismertem a játékot. Most meg már nincs kitől megkérdezni. Ennek is a rendőrségnek kellett véget vetnie, mert egyik gyerek térdébe úgy belevágták azt a földes bicskát, hogy egész életében sánta maradt. Erre föl aztán annak a nyolc-tíz rendőrnek, aki Szentendrén volt, volt arra ideje, hogy szétzavarja az ilyen bandákat. Ha a fűvön ülni láttak három-négy gyereket, akkor rögtön odamentek, aztán ha kellett, nyakon is vágták, amelyik feleselni mert. Szóval ez megszűnt, utána már ilyen nagyobb dolgok iskoláskoromban nem voltak, de mondom, ez a bandaháború volt inkább nagy dolog.

Valentin János, Szentendre (Pest megye), 1930-as évek

Sok szegény gyerek volt. Cipőjük nem volt, táskájuk nagyon ritkán volt. Az úri gyerekeknek volt, a többiek pedig így hozták a hónuk alatt meg spárgával összekötve (...) Hát iskolába mentünk, hazajöttünk, aztán volt hogy kimentünk a

földre; itt a Skanzennél volt a földünk, segítettünk amit tudtunk. A rétbe is kellett menni ott kaptunk egy hold juttatott földet, ott volt nekünk egyik évben kukorica, másik évben búza, ott kellett segíteni. De aztán mentünk a Dunára fürdeni, azt nem hagytuk ki este soha, még ha nyolc órákor mentünk le, akkor is elmentünk megfürdeni a Dunában, mert annyira szerettünk ott lenni. Én a Dunát oda nem adnám tíz tengerért sem. Mink itt szerettünk lenni nagyon, átúsztuk a túlsó oldalra, ott epret meg kukoricát loptunk, áthoztuk ide, sütöttük parázsban a krumplit meg mindent. Beúsztuk a Pap-szigetre, almát loptunk, kukoricát loptunk, áthoztuk, a lányok megsütötték a kukoricát, a krumplit, és így voltunk.

Szász Ilona, Debrecen (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Volt egy barátném is, Sándor Piroska. Sándor Istvánnak hívták az édesapját, Zsófi néni volt az anyja, és annak a lányával barátkoztam. Aztán meg az édesapja testvérének, Sándor Ferencnek a lányával, Rózával. Mentünk a templomba együtt, vagy vasárnap délután a bibliaóra jártunk. Babáztunk. Úgyhogy varrtuk a babának ruhát is. Amikor a Szemes tanárnak a lánya férjhez ment, akkor varrtunk menyasszonyi ruhát a babának. Utcára nemigen mentünk ki. Hát labdáztunk legfeljebb, de babáztunk egész nyáron mindég. Vásárolt baba volt, kócsag [*kaucsuk*] baba. A vásár, ahol venni lehetett, nem az Arany János utcán volt, hanem a Nemzetőr utcán, ami összekötötte az Arany János utcát és a Széchenyi utcát, és ott árultak ugyanúgy, mint a mostani vásárban, ilyen sátorban. Volt kisebb, nagyobb, meg ruhababa [*rongybaba*] is. Anyám nem csinált babát, hanem inkább édesapámnak volt kis darab deszkamaradék, abból csinált ágyat meg széket a babának, úgyhogy avval játszottunk.

Ács Margit, Pécs (Baranya megye), 1930-as évek

A MÁV-bérházban laktunk, az állomással szemben. (...) Hatalmas nagy ház volt: húsz lépcsőház volt benne és egy óriási nagy udvar, abban játszottunk. Rengeteg gyerek volt, mindig golyóztunk az udvaron: voltak akkor ezek az üveggolyók, egyik nap elvesztettünk sok golyót, de elmentünk másnap megint, és akkor mi nyertünk. Az udvar belül volt, ott hinták voltak meg mászórudak. Nagyon sokáig férfinadrágot

húzott rám édesanyám, amikor lemehettem játszani, mert rossz gyerek voltam és mindig fára másztam, rúdra másztam, a fiúk meg folyton csúfoltak, hogy kilátszik a bugyid, nyenyenye. És akkor azt mondta édesanyám, hogy befejeztük, amit Jóska levett nadrágot, azt föl húzod te, és akkor mehetsz akármit csinálni.

A házunk előtt egy nagy üres terület volt – egész föl a Gyermekklinikaig –, az a mienk volt, ott mindent csinálhattunk. Rengeteg gyerek volt abban a nagy bérházban, úgyhogy mi ott mindig csináltunk valamit. Volt, amikor fölöltöztünk és elmentünk sétálni női ruhában, magas sarkú cipőben.

Hamerli Antal, Pécs (Baranya megye), 1940-es évek

Még egy tetőrész is volt, mi úgy hívtuk, hogy disznóölős padlás. Amikor disznót vágtak, a hurkát, kolbászt meg mindent oda vitték föl. Ez úgy volt megcsinálva, hogy idővel, hogyha kell, akkor még egy szobának jó legyen. A nagyszobák felett volt még – majdnem a tetőtérben – egy hajópadlós szoba, az volt az én tavasztól-őszig szobám. Azt azért szerettem, mert például a villanyvasutat, amikor összeraktuk, örökké szétcsúsztak a sínek, és ahhoz a padlóhoz odaszögélhettem nyugodtan. Az nem volt a központi fűtésbe bekötve, ott egy külön kis kályha volt, és jobbra-balra egy-egy padlász rész. Egyik felében volt egy láda háromfajta liszttel, másik fele meg az én kis műhelyem volt. Ott volt egy kisasztal, aminél én túrtam-fúrtam, valamint a padlász följáró.

3. Iskola

Tanyasi, falusi iskola

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye), 1920-as évek

Volt egy könyvem, egy palatáblám, a palatáblán egy szivacs, rákötve spárgával – kézben vittem, mert nem volt iskolatáska. Később, mikor már megtanított a tanító néni fenni kukoricaháncsból, akkor volt egy füleskosaram, abba tettem bele a holmimat: az egy kis könyvet meg egy kis füzetet, ceruzát. Egy tanteremben volt mind a hat osztály; egyik felén ültek a fiúk, másik felén a lányok. Négyen ültünk a

padban. Őreg fapadok voltak, fiókosak – a gyerekek összevissza bicskázták meg faragták –, oda letehattük a kis szatyrunkat.

Nagyon jó tanító nénim volt, Csiszár Erzsébet; ő lett a bérmakeresztanyám is. Szombathelyi lány volt, de nem ment férjhez, az anyukája jött neki mindig főzni, befőzni – nagyon szép háztartása volt. Valahogy vonzódott hozzám, szeretett engem, és én is szerettem őt. Gyerekkoromban nagyon cserfes voltam, értelmes... ugye, iparosgyerekként más nevelést is kaptam apám által. Még az értesítőmet is meg tudnám mutatni – tiszta kitűnő volt.

Sok minden drága dolgot megtanultunk: kézimunkázni, főzni, varrni... Addig nem mehetett haza szegény kis cselédgyerek – vagy legyen az akárki –, míg a verset meg nem tanulta. Besötétedett az iskolában, de ott kellett maradni. Tudod fiam a verset? – mondta a tanító néni. – Gyere át, gyere, most fölmondtad, elmehetsz haza. Ilyen szigorúan vette. Akkor engedett haza, be voltunk zárva addig. Nagyon-nagyon szerette a kultúrát, okos kis kölkeket nevelt, aranyos tanító néni volt.

Színdarabokat is tanultunk, előadtuk a János vitézt – én voltam János vitéz, a húgom meg Iluska; óriási sikerünk volt, nagyon sokáig játszottuk. Szigetvárról hozták a ruhákat a kölcsönzöből – olyan bő gatyám volt, hogy alig bírta a derekam. Volt egy hatalmas pajta mindjárt az istállók háta mögött, ott volt egy színpad csinálva, és azon voltak a rendezvények.

Boros Margit (Viczmándi tanya, Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Volt könyv, irka, tolltartó, kréta meg ceruza, volt tinta is. Ilyesmik voltak az eszközök, amiket használtunk. Még akkor nem volt ilyen hátitáska, meg minden. Rongyból — ami már nem kellett rongy —, abból csinált édesanyám ilyen szatyrot, aztán megvolt az iskolatáska is. Tanultunk történelmet, akkor volt rendes olvasmány is; elolvastuk, annak a tartalmát el kellett mondani. Ennekem még most is a fejemben van, mikor megtanultuk a Nagy Lajos írást, hogy hát: „Nagy Lajos. Nagy Lajos a visegrádi gyönyörű királyi várban élte szép gyermekkorát. Ott hordozta vállán a királyi címet.” Na, ennyi van még eszemben.

A tanító úr, Pázmándi László — úgy hívták, ha jól hiszem — nem volt szigorú. Büntetni büntetett. Akkor még kapta a tenyerest is meg a fenekest is, amelyik rossz gyerek volt, oszt akkor a gyerek alkalmazkodott: „Nem rosszkodok, mert akkor kikapok”. Így aztán nem volt sok rossz gyerek. A tanító úr felesége, az nem csinált semmit, az otthon volt. Volt három lánya, azzal foglalkozott meg a jószággal. Meg volt földjük, vettek földet, osztán abban munkálkodott. A nagyja iskolások még oda is kimentek, vitte a tanár őket: „Gyertek, oszt menjünk gyomlálni!” Hát a gyerek milyen? Örömmel ment, hogy megmeneküljön az iskolától. (...) Akkor a nagyja gyerekekkel ment kifele, gyomláltuk, kapálgattuk, úgyhogy dolgoztunk mink is, a nagyja.

Az ismétlősök meg már jobban dolgoztak, nagyobb dolgokat, felnőtt dolgokat csináltak, mert a tanár úrnak is lova volt, tehene volt, sertése volt, mindene volt. A nagyja gyerekek azt csinálták, már az ismétlősök. Egy héten háromszor kellett menni ismétlőbe. Hétfőn, szerdán, pénteken. Így jártak. A tanítás reggel kezdődött, délig tartott. Az ismétlősök meg mindig délutánra mentek, 1 órára, aztán délután 4-ig voltak.

Bodnár Juliánna, Debrecen, Halápi-erdő (Hajdú-Bihar megye), 1920-as évek

Házaspár tanító volt az iskolában – már lakással együtt. Azoknak volt egy háztartási alkalmazottjuk, mert mind a ketten tanítottak. Emellett a tanító úr disznót is hizlalt, illetményföldet is kapott, ott is dolgoztunk mi, gyerekek. A nénike tanította az első–második osztályt, a tanító úr meg a három–négyet meg az ötöt. Öt évig három és fél kilométert gyalogoltunk testvéreimmel együtt minden reggel oda, tanítás után pedig vissza, ahol laktunk. Reggel 8-ra jártunk iskolába, ami 12-ig, fél 1-ig tartott.

Az első osztályban nem volt, csak palavessző meg palatábla. A második osztályban már ceruzával kellett írunk, mert az első osztályban csak palatábla volt. Mint egy kő, olyan volt a palatábla, rámája volt. Az egyik oldala egy kis vonalas volt, a másik oldala kockás volt. Úgyhogy az első osztályban a napi feladatot vagy a másnapra való feladatot azon végeztük, ha írás volt, ha számtan volt; a számtant a kockásra írtuk, az írivalót meg a vonalásra palavesszővel. De a palavesszőt, ha leejtettük, az háromfele is eltört. Akkor már venni kellett. Elsőben még nem volt tinta, majd csak a harmadikban meg a másodikban. Az volt a jó, hogy az iskolában volt ilyen

füzetvásár. Vagyis tartottak füzetet, hogyha a tinta ráömlött, vagy az uzsonnán elzsírozódott, mert együtt volt az uzsonna egy kis papírban a könyvvel a táskában. Vagy voltak ilyen madzagos ruhazacskók, úgy hívtuk, hogy bakó. A legtöbb gyereknek az volt. Mint a gatyába, a madzag behúzával, a nyakába akasztotta úgy, mint a szeredás, oszt nem kellett táská. De aztán volt, mikor csupa zsír lett még a könyv is, nemcsak a füzet. Harmadikban aztán követelmény volt tintával írni. Na, aztán kálváriás volt, mert a tintásüvegek mind ott voltak a padban, ki lehetett venni. Nem volt sose olyan nap, hogy vagy az egyiknek, vagy a másiknak a tintája ki ne borult volna.

Az iskolában ilyen íróeszközök voltak, mint a füzet, a ceruza, a penna vagy a pennahegyek. Azt, ha megnyomta a gyerek, szétrepedt, mert olyan volt, mint a madárnak a csőre. A harmadik–negyedik osztályban már több könyvünk volt. Akkor már volt egészségtan, földrajz, olvasó, nyelvtan, számtan – volt mindenféle könyvünk. Rajz, torna az kint az udvaron volt, mindig ment, torna is volt, de nagyon jó volt. Nem messze volt a Haláp erdő központja, az úri ház, úgy mondtuk, oda kikimentünk míg tartott az iskola, egyszer-kétszer madarak–fák napját tartani, meg majálist tartani úgy hétféteken. Akkor egész nap a tanítókkal együtt ott voltunk. Tanultunk, játszottunk.

A tanító úrnak is három gyereke, két fia, meg egy lányka volt, vagyis a házaspárnak. Azok ott tanultak velünk. De éppen olyan szigorúak voltak velük, meg tán a saját gyermekeikkel szigorúbbak, mint a kívülállókkal szemben. Nagyon szigorú volt a tanító úr. Úgy kifenekelte a saját gyermekét is, mint... A kisebbik fiú olyan huncut volt, na, hát az sokat kikapott. A nagyfiú, az nagyon rendes fiú volt. Az ludovikás tiszt lett. A kisebbik fia meg a kislyány a sportiskolának, a pesti főiskolának a tanuló lett. Úgyhogy nagyon sok kedves meg jó emlékekkel emlékezünk vissza rá a testvéreimmel. Az nem sajnált két jó pofont adni a gyermeknek, hogy eszébe jut, míg él. De nekem is két tenyeres eszemben van. Azt azért kaptam, mert ugye, harmadikban már a tanító úrhoz jártam többedmagammal. Akkor volt már a harmadikban nagyvonalas írka is. Fogalmazást kellett írni, tíz sort, csak pár szóval. Megadta, hogy miről kell írni, de tíz sort külön-külön értelmezéssel. Mondta, hogy másnapra vagy egy hét múlva, de akkor amikor, ez meglegyen. Ugye az első-másodikban könnyebb volt a tanító nénivel, mert az meg egy aranyos, jó asszony

volt. De a tanító úr is, pedig nagyobb szót hallott, mint most én. Süket volt. Mindig a fülihez tette a kezét: „Mit mondasz?” Meg az, amit megmondott, annak úgy kellett lenni. Az nem sajnálta a pofonokat. Na, aztán, visszatérve a fogalmazásra, mondta: „Na, ekkorára meglegyen!” Nem tudom mért, én elnéztem, vagy hanyagságból, az enyém nem volt kész. És akkor — pálca mindig volt, mindig ott volt a katedra mellett — az adott nekem két olyan tenyerest, írd és mondd, hogy a pálca idáig ért az alkarom közepéig, és itt mind a két kezemen olyan kékség maradt a pálca helyin, hogy elszédültem, oszt lehajoltam a padra. Erre úgy emlékszem, mintha most történt volna. Ezért kaptam. Sose kaptam több tenyerest, se pofont. De mondom, a lányokat sem restellte kifenekelni. Mert hát ugye voltunk húszan, huszonketten, volt köztünk ilyen is, olyan is, voltak jó tanulók és voltak rossz tanulók – csak erősebben kellett fogni bennünket. „Nem csináltad meg, fiam?” Na, két tenyeres! – „Mégse csináltad meg?” Egy fenekes! – „Dűlj be!”

László Magdolna, Sződliget (Pest megye), 1930-as évek

Általános négy osztályt itt Sződligeten végeztem, és a testvéreim is. Utána négy polgárit a Váci Római Katolikus Polgári Leányiskolában, ami már egyházi iskola volt, ott apácák tanítottak. Az idősebb húgom, a Kati is oda járt, a másik, az Évike Pomázon volt bentlakásos intézetben. Az öcsém pedig a Váci Piaristáknál kezdte a gimnáziumot, ahogyan odajártak az unokaöcsém is. De 1944-ben az oroszok, mikor bejöttek, ők a piaristákat megszüntették, öcsémet kitették, és akkor elment a Bánki Donátba és ott érettségizett az öcsém. A taníttatásunk nem volt ám olcsó mulatság, nekem az elemiben 8, a polgáriban 10 pengő volt a tandíjam havonta, és mindünknek volt tandíj, az összes gyereknek. Aztán még erre rájött Vácra az útiköltség, aztán pedig Pestre, de apukám egy keresetből mégis ki tudta fizetni.

Az általános iskolában, ha valami rosszat csináltunk, akkor kaptunk egy piros nyelvet a Lívia nénitől. Oda akasztotta a hátunkra, és úgy kellett hazamenni az utcán, hogy mindenki lássa, rossz voltam. A polgáriban Vácon aztán nagyon nagy volt a fegyelem. Egyenruhánk volt és egyensapkánk is. Minden nap úgy kezdődött, hogy sorba kellett állni és párban, kézen fogva mentünk reggel egy rövid misére, utána mentünk be a tanterembe órára.

Aztán ott a nagy fegyelem dacára, nagyon sokat kitoltunk a tanárainkkal. Volt egy apáca, Ilona nővér, főleg vele, ő tanította a számtant. A tanterekben vaskályhák voltak, és hogy ne legyen megtartva az óra, megcsináltuk, hogy a radírt a kályha oldalára húztuk és olyan jó bűdös volt, hogy nem igaz. És akkor erre ő azt mondta, hogy nem baj, megcsináljuk a számtanleckét, mert följajánljuk a Jó Istennek, nem tudom, melyik szentnek a nevében. Kinyitjuk az ablakot és azért dolgozunk. És kellett abban a bűzben csinálni a példákat.

Városi iskola

Valentin János, Szentendre (Pest megye), 1940-es évek eleje

Itt volt Szentendrén egy apácazárda, ők üzemeltettek óvodát, és én oda jártam le a Bajcsyba, csak úgy hívták, ott van a Tanácsháza mögött. Fiúk, lányok együtt jártunk oda. Aztán utána már egyházi iskola volt mind. Reformátusoknak is külön iskolájuk volt, katolikusoknak is, akkor már fiúk, lányok soha nem jártak egybe, külön volt fiúiskola és a zárda a lányoknak, a Bajcsy. Mi meg ide jártunk föl a Templom-hegyre, az Alkotmány úti iskolába és minden katolikus fiú odajárt, a reformátusok meg a református templomhoz jártak. Aztán mikor kijártam az öt elemi, utána mentem polgáriba, akkor már református polgáriba. Én katolikus vagyok, csak az jó iskola volt, oda jártak zsidótól kezdve evangélikus, katolikus, református... mindenki abba a református polgáriba járt. Itt volt Szentendrén gimnázium is, az katolikus volt, de oda is járt minden más felekezeti is.

Cserkész is voltam. Itt volt Szentendrén a cserkész otthonunk, ahol most az egyházi gimnázium van. Én a Sas őrben voltam benne, mentünk mindenfelé kirándulni. Volt próbatábor Sikároson, mentünk Zebegénybe, ott kéthetes tábor volt. Sátrakban aludtunk, nagyon szép helyen voltunk, pap is volt velünk, oltár volt, minden reggel mise volt kinn a szabadban – mosakodás, mise, és utána volt a reggeli.

Mócsai László, Szentendre (Pest megye), 1940-es évek eleje

Anyagilag úgy álltak a szüleink, hogy engem négy elemi után be tudtak íratni a gimnáziumba '41-ben. Szentendrén volt egy egyházi gimnázium, de szinte magángimnázium volt, a szentendrei plébánia magángimnáziuma, vizsgáztatási joga

nem volt. Vagy mi mentünk valamelyik szerzetesrendhez vizsgázni év végén, vagy ők jöttek ide. Ez nem volt olcsó dolog, emlékszem, hogy 35 pengő volt a havi díj. Az bizony egy jó egyheti fizetés volt akkoriban. Hát apám többet keresett valamivel, meg anyám révén is hozzájött valami, úgyhogy kibírtuk.

A négy alsó gimnáziumot jártam itt. Kimondottan nagy szigor nem volt. Hát persze akkoriban pofozás volt, emlékszem még negyedik elemiben a kántor tanított, neki volt egy ilyen hosszú, szép cserépléce, és akivel valami gondja volt, az óra után jelentkezett, bokafogás, durr egyet a fenekére. Nem volt veszélyes, nem fájt nagyon. Csak csattant nagyot, meg látványos is volt. De mindig a tanítón múltott a szigor, volt, amelyik bizony egy kicsit szadista volt, ok nélkül verekedett, például az iskolai körzővel, ha olyanja volt, ha meg jó kedve volt, akkor kenyérre lehetett kenni. A gimnáziumban már nagyon ritkán, de ment a pofozás. Négy év alatt talán egyet kaptam. Ja persze volt még a körmös is. Az gyakoribb volt.

Bakóczy László, Debrecen (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Elemibe az Eötvös utcai iskolába jártam. Hadd mondjam meg, hogy nekem az első osztálytól kezdve végig, amíg iskolába jártam... hihetetlen, hogy én milyen nagy tisztelettel gondolok még mindig a tanítóimra. 50 körül voltunk az osztályban mégis kifogástalan fegyelem volt. (...) Szatmári Zoltán tanító úr, aki az első osztályt tanította, egy kis vékony ember volt, de borzasztó fegyelem volt, és oda kellett figyelni, az az igazság. Most is emlékszem rá, hogy egyszer a pálcájával joggal a kezemre ütött azért, mert az „l” betűt tanultuk írni, s akkor ezt a bizonyos hurkot kerekre csináltam, amit olyan oválisra kellett annak idején, meg most is csinálni. Azóta is eszembe jut, nahát. Végig minden tanítóra emlékszem, mindegyikről tudnék beszélni.

A polgári iskola is ilyen jó iskola volt. A későbbiek során úgy hozta a sors, hogy el kellett végezni a kereskedelmi iskolát. Én abban a kereskedelmi iskolában abból éltem, amit a polgári iskolában tanultam. Kitűnő tanárok voltak, azok tényleg tanítottak bennünket. Pedig nagy létszámú osztályok voltak, mert 42-45-ös létszámok voltak, de... Tornaóra! Szenzációs volt. Az önképzőkör! Annyit mesélnek manapság a tornáról meg a tornaterem hiányáról, meg a gyerekek lustaságáról. Hát kérem

szépen, annak idején, hogy miket csinált a mi tornatanárunk, szinte hihetetlen. Olyan dolgokat talált ki – pénz nélkül! –, ami ösztönözte a gyerekeket, hogy sportoljanak. Csinált olyan foglalkozást, sportkörü foglalkozást, ahol díjakat lehetett szerezni. Ilyen kis fényes kétfilléres gombok voltak: volt vas, ezüst és arany. Ezeket a gombokat fel lehetett tűzni a diáksapkára, mert akkor az is volt. És ette a fene a kölyköket, hogy minél fényesebb legyen az a gomb. Meg volt szabva a kategória, hogy 100 métert mennyi idő alatt kell megfutni, milyen magasra kell ugrani stb. stb., és mentünk minden kényszer nélkül a DÉTE pályára, mert ott volt, és nem a tornaterem után sírtunk.

De volt aktív önképzőkör is. Ott volt prózai anyag, aki tudott, novellákat írt, vagy történeteket írt, vagy szavalt például. Én verseztem. Színjátszó csoport is volt, de ez egy újabb téma, mert a cserkészcsapat szervezte meg a színjátszó kört. Én nem voltam cserkész, mert ugye, a cserkésznek ruha kellett meg a táborozáshoz pénz. Az nekünk nem volt. A cserkészeknek volt ilyen színjátszó társasága. Én csak mint néző voltam ott jelen. Szerettem volna cserkész lenni, de az nem ment. Ez volt az iskolai élet négy éven keresztül. Nehéz volt. Főleg reformátusok jártak a polgáriba, de volt két katolikus gyerek is, és – nem is emlékszem – négy vagy öt zsidó. De még csak véletlenül sem esett szó arról, hogy te zsidó vagy. Még csak véletlenül se. Olyan jó barátságban voltunk vele, mint bárkivel. Semmi probléma nem volt.

Sinka György, Debrecen (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Szigorú napirend és nagyon kötött élet volt. A napos felkelt öt órakor, befűtötte reggel a kályhát. A gyerekek hat órakor keltek föl, és irány a mosdó! Olyan mosdó volt kialakítva, amiben nem volt fűtés. Tehát télen-nyáron mindig ugyanaz a hideg. Csak hideg víz volt. És mindig klott-gatyában, ingben vagy atlétában lehetett bemenni! Ott is volt egy diák, aki hébe-hóba benézett. Fél nyolc előtt 10 perccel jött az ellenőrzés. Vagy tanár jött, vagy a napos diák. Végigment minden szobán, megkérdezte, hogy mi van, hogy van, rendben van-e! Amikor kiment, akkor már sorakoztak, és mentek reggelizni, utána pedig párokban mentek a gimnáziumba. A gimnázium, a régi gimnázium, a Péterfián volt. Fél nyolckor ők mindig mentek tovább oda. Én különálló voltam, mert a gimnáziumnak komolyabb volt az anyagmennyisége. Meg a

tanuláshoz való illeszkedés is más volt; ők összejöttek, latint tanultak. Úgyhogy ottan egy kicsit kilógtam a sorból.

Egy nyolcadik osztályos gimnazista felnőtt ember volt, és ezek voltak általában a cétusnak a felügyelői. Ott a kisdíákoknak – majdnem úgy, mint Nyilas Misi idejében – ki kellett szolgálni a nagyokat. Még a cipőt is ki kellett takarítani! Aztán meg jött a felügyelőtanár. Mindig ki kellett menni reggel a sarokra nézni, hogy felügyelőtanár jön-e, vagy diák, ellenőrizni. Ha felügyelőtanár jött, be kellett vetni az ágycát a szobafőnöknek, előkészíteni a ruhát, cipőt, mosdót kiönteni, az asztalt rendbe tenni, ágyat bevetni, mindent. Sokszor megtörtént, hogy nem volt ideje valakinek felvenni a nadrágot, csak az inget, kabátot és ott állt a szék mögött, a tanár meg jött. Alsónadrágban jelentette, hogy ez a cétus készen áll a napi munkára! Mert hiába szóltunk, hogy jön a tanár, lazsált, aztán volt kapkodás persze. Hogyha diák jött, azzal el lehetett simítani a dolgot. A második emelet hetes cétusban laktam a kollégium főépületében. Nyolcan voltunk. Ha bemegyünk a kollégiumba, balra fönt, a második emeleten végig mind cétusok voltak. Az ablak a Déri tér fele nézett. Különböféle diákok voltak ott, szegényebbek és tehetősebbek egyaránt. A tehetősebbek akkor is tehetősebbek voltak és több jogot élveztek, például mondjuk a kimenővel kapcsolatosan.

Volt ott egy gyerek, akinek a szülei nagy méhészek voltak vidéken. Egyszer egy vasárnapi látogatáskor hoztak lépes mézet. Milyen a diák? Körülálltuk. *„Egyél, kislefiam! Egyél, kislefiam!”*- mondta az apja nekünk, úgy, ahogy ez szokás. Erre a fia – azt hiszem, negyedikes gimnazista volt: *„Ne úgy, apu! Először a szobafőnököt kell megkínálni!”* Megvolt a hierarchia. Először a szobafőnököt kellett megkínálni és utána a többieket. Aztán a pórul járt papa vitte az asztalfőn ülő szobafőnökhöz, meg a helyetteséhez: *„Jaj, akkor szobafőnök úr, tessék parancsolni!”* Állítólag azért volt ez a mézes fiú kiváltságos helyzetben, mert ő tudta legjobban a latint. Negyedikes létére a nyolcadik osztályos szinten is tudta! Mert ez még nyolcéves gimnázium volt, tehát ő volt negyedikes, a főnök meg mindig nyolcadik osztályos volt.

A polgáriban szilárd tanáraink voltak. Nagy József volt az egyik. A Szent Anna utca 29. szám alatt lakott. Az tanította a magyar irodalmat és a földrajzot. Bagdi Dániel a vallástanárral neve. A kollégium mellett van egy utca, ott lakott a végén. Aztán volt Lovas László matematikus. Testvére, Lovas Jenő tanította a németet. Vitéz Csánky

Adorján volt az igazgató, egy régi vágású tanár. Abban az időben, ha valami kérésünk volt, mindig egy kis előszobába fel kellett sorakozni. Kijött az igazgató úr, és sorban megmondtuk, hogy mit akarunk, és akkor vagy elfogadta, vagy nem. Balla László volt a történelem szakos tanárunk. Ez volt az a tanár, akire nagyon szívesen emlékezem! Nagy tudású ember volt, és egészen másképpen tanított, mint az összes más polgári iskolai tanár. Nem tankönyvből oktatott, hanem amit ő elmondott, annak az anyagát kellett visszaadni. Ez érdekes dolog volt, mert oda kellett figyelni az órán. Volt fegyelem, volt áhítat – minden volt, hogy tudjon az ember. Nagyon jó volt! Volt egy református kis lelkészünk, aki a vallást tanította. Volt Nagy Ferenc, a rajztanár. Nahát, az egy káplár őrmester volt! Arra, ameddig élek, mindig egy kis távolságtartással fogok emlékezni.

Mi sokan voltunk testvérek, ebből adódik, hogy nem jutott tankönyvvásárlásra. Mindig jelentkezni kellett, beadni papíron az igényünket, hogy segélykönyvtárból könyvet kérjünk. Beadtuk ennek a tanárnak, Nagy Ferencnek, aki kezelte a segélykönyvet és akkor kaptunk. Emlékszem rá, hogy nekem mindig olyan könyv jutott, amelyiknél szinte minden lap külön volt. Megvolt, de minden lap külön volt, mert már elhasználódott. Elhasználódtak ezek a tankönyvek, de év végén ugyanúgy vissza kellett adni. Mindig fenekes lett a vége! Amikor visszaadtuk, azt mondta, hogy: *„Tönkretettétek a könyvet! Ezt már nem lehet kiadni! Ti bitangok!”* Piff, paff, puff, megfenekelt bennünket nádpálcával. A színházátjáróban volt a Harmati Könyvkereskedés – most is megvan még a színházátjáró. Nekünk csak onnan volt szabad venni! Mi nem próbáltuk meg azt, hogy máshova menjünk, mert féltünk, hátha megtudják. Csak a kollégium által biztosított könyvesboltba lehetett menni. Nagy József, az osztályfőnökünk mondta, hogy: *„Minden füzet, ceruza, felszerelés, ami kell, csak Harmatitól lehet!”*

Osztályfőnököm, Nagy József, mindig úgy jött be, hogy panyókára vette a kabátját. S amikor bejött az osztályba, a napos levette a kabátját, odaadta neki a botot és ő azt a fogasra föltette. Jött az ügyeletes – Karap József, emlékszem rá, sosem felejttem el – , beadta, hogy ezek és ezek rendetlenkedtek. Pedig bent a teremben a légyzúgást sem lehetett meghallani, olyan fegyelem volt! Az ügyeletes félt. Mindig felírta a vélt rendetlenkedőket és abból már fenekelés lett. Már készültünk. Végigvert bennünket, aztán ültünk le és kezdtük az órát. Ha Nagy József volt az ügyeletes és kint volt 200 diák az udvaron – akkor még nem volt beültetve fával, sík terület volt – akkor ott

megállt középen, és a 200 diákból nem láttál csak huszonötöt. Mert minden diák ott volt az oszlop mögött, vagy a hátsó épülettömbbe ment. Ott elől nagyon kevesen voltak. Mert, ha mégis kiszúrt valakit, elég volt csak rámutatni, már el volt intézve. Úgyhogy én úgy emlékszem vissza erre a kollégiumi időszakra, hogy nagyon keménykötésű tanárok voltak. Fiúiskola volt, egy osztályban 52-en voltunk. Tartották a fegyelmet, de ezt a fegyelmet csak az erőszak révén tudták tartani.

Hogy milyen volt a gyerekeknek a viszonya a tanárokhoz? Ebből a szempontból magamat hozom elő meg Sólyom Róbert nevű barátomat, aki az osztály első tanulója volt. Bagdi Dániel, a vallástanár egyszer azt mondta, hogy meghív bennünket ebédre. Mi csóró gyerekek voltunk, a tanár pedig mondta: *„Gyertek el! Egyetek egyszer már egy jó levest.”* Mi aztán elmentetünk. Pontosán megjelentünk. Meg volt terítve az asztal, helyet foglaltunk. Ott volt a tanár, ott volt a felesége és két nagylánya. Na, kihozta a felesége a levest. Kezdtünk volna ott – nagy félelmünkben – ebédelni. Egyszer csak megszólal a nagylány – olyan 18-20 éves lányok voltak: *„Na, Robi, kit szerettek ti legjobban, az iskolában?”* Robi elkezdett hümmögni. Akkor a másik: *„Te, Gyuri, te mondjad, kit szeretel legjobban?”* Nem szóltunk semmit. Mind a ketten felálltunk, és otthagytuk az ebédet. Ez persze igen sértő volt a házigazdára nézve. De, hogy mondjuk azt, hogy a Bagdi vallástanár bácsit szeretjük a legjobban? Ez oda nem illett akkor. Viszont a többi tanárt pedig nem akartuk megnevezni, mert nem volt igaz, hogy szerettük őket. Mert nem szerettük egyiket se az erőszak miatt, amiatt, hogy fizikai bántalmazás volt.

Nem olyan egyszerű élet volt az a diákoknak. Egyszer Nagy József átküldött a harmadik osztályba, amikor negyedikes voltam, az egyik tanárhoz, és mondta, hogy kérdezzem meg ezt meg ezt, meg amaszt. Na, jó, kopogtattam, bementem. *„Tanár úr, tisztelettel kérem, hogy ezt meg ezt...”* De be se fejeztem a mondatom, már egy nagy pofont lekasztott. *„Fiam, várd meg, amíg engedélyt adok, hogy szóljál!”* Ilyen körülmények között én meg a Sólyom joggal mondtuk azt, hogy: *„Irány kifele! Köszönjük az ebédet!”* Nem akartunk hazudni. Otthagytuk.

Fahídi Éva, Debrecen (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Nagyon hálás vagyok a Svetitsnek több dologért. Az egyik, amire szoktam is hivatkozni, hogy a szocializmusban később bevett móddal ellentétben nem nevelt kétfelé a család és az iskola. Óriási nagy könnyebbség volt a mi szüleinknél, amikor nevelni kellett bennünket, hogy ugyanazt hallottuk az iskolában is, amit otthon. Többek között azt, hogy a gyerek ne hazudjon. Hát, azóta már felnőttem, sajnos, tudom, hogy vannak szituációk, amikor muszáj hazudni. (...) Na, de amikor bennünket neveltek, és amikor engem a szüleim zárdába küldtek, akkor mégis valahogy olyan volt az élet, hogy meg lehetett mondani az igazat. Az embernek otthon azt mondták: „Bármilyen rossz jegyet kapsz az iskolában, ha bevallod, akkor nem kapsz ki. Akkor kapsz ki, hogyha nem vallod be, mert akkor hazudtál.” Tehát, hogy a szülői ház nevelési elvei és amit én a zárdában nevelés gyanánt kaptam azonos volt, azt óriási könnyebbségként éltem meg.

(...) Én szerencsésnek mondhatom magam, hogy én valóban ahhoz a korosztályhoz tartozom, amikor még nagyon lehetett tisztelni és szeretni a tanárainkat. Mert abban a szakmában, amivel foglalkoztak, egyedülállóak és példamutatóak voltak. Nagyszerű pedagógusként pedig át tudták adni nagy szakmai tudásukat. Nekem nagyrészt ilyen tanárim voltak a zárdában. Feltételezem – mint mondtam – hogy a többi iskolában is ilyen tanárok voltak.

Még egy dologért vagyok nagyon hálás a zárdának. Én 1943-ban érettségiztem, amikor már igazán magas fokra hágott az antiszemitizmus Magyarországon, hiszen addigra túl voltunk a zsidótörvényeken. (...) Mindennek ellenére 1943-ban Debrecenben, a zárdában nemhogy nem zsidóztak, hanem egy félreérthető hang nem volt. Nemcsak én voltam zsidó az osztályban, mégis soha senki nem mondta nekünk, hogy mi „büdös zsidók” vagyunk. Ez gondolom, Mellaun Márton igazgató urunknak volt köszönhető. (...)

A legkedvesebb tanáromat Asztériának hívták. Mindenekelőtt azért lehetett nagyon szeretni, mert „povedált tótul”. És az én édesanyám is „povedált tótul”. És amikor nagyon kellett, akkor mi gyerekek is „povedáltunk tótul”. Otthon nem nagyon, mert édesapám úgy érezte, hogy akkor ő ki van rekesztve ebből a tót áradatból, és mondta azt, hogy: „Ne povedálatok tótul!” No de édesanyám és Asztéria rögtön

felfedezte a lehetőséget, mind a kettő örült annak, hogy végre beszélhet egy kicsit tótul. Azonkívül azért szerettem nagyon Asztériát, mert bár engem otthon különböző nyelvekre idomítottak már, mire bekerültem az iskolába, de hát – ahogy ez az otthoni oktatás révén történik ugye – főleg beszéltünk, meg olvastak nekem. Szó sem volt tételes nyelvtanról, Asztéria volt az, aki azt mondta, hogy „Nem elég egy nyelvet beszélni, a nyelvtant tételesen meg kell tanulni.” És én annyira imádtam Asztériát, hogy az ő kedvéért megtanultam a nyelvtant is tételesen. Így aztán egész életemben csak neki voltam hálás, mert ebből, végül is a nyelvekből éltem meg egész hosszú-hosszú időn keresztül, meg egyáltalán a nyelvekkel tudtam boldogulni az életben nagyon sok helyen.

Németi László, Hajdúnánás (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Nehezen tanultam beszélni, gondolom, hogy keveset tudtak velem foglalkozni, mert el voltak foglalva a munkával. De aztán olvasni kezdtem meséket, meg mondott édesanyám meséket, és újságokat olvastam. Aztán később úgy vettem észre, hogy édesapámék félték attól, hogy miután nagyon nehezen tanultam meg beszélni, baj lesz az iskolai tanulmányaimmal. De legnagyobb megdöbbenésükre egészen jól tanultam, nekem aztán sem az elemi iskolai tanulmányaimmal nem volt baj, sem a továbbiakban.

Szóval miután én eminens tanuló voltam meg szorgalmas diák is, ennek kapcsán a Szabó István nevű református lelkész azt mondta anyámnak, hogy:

– Németiné, ide figyeljen, taníttassa ezt a gyereket!

– Hogyhogy taníttatni! – mondja anyám – Nincs nekünk erre pénzünk! Alig várjuk, hogy inasnak adjuk!

– Hát nagyon kár érte, nagyon szorgalmas gyerek – azt mondja – nagyon értelmes gyerek, nagyon kár érte!

Mégis anyám azért tovább kérdezte:

– Hát mégis, nagytiszteletű úr, mennyibe kerül ennek a gyereknek a taníttatása, ha mégis ráadnánk a fejünket?

– Kérem szépen, havonta 70–80 pengő.

Anyám meg néz:

– Nagytiszteletű úr, mi ha 30–40 pengőt keresünk itt egy hónapban, az egy nagy dolog! Hát hogyan gondolják ezt?!

– Hát én csak mondtam...

Úgyhogy aztán el is temették ezt. Anyám azt mondta, hogy "legjobb lenne neked, fiam, cipésznek lenned". Hát én borzasztóan el voltam kenődve, hogy javítani ott a cipőket, hát az rettenetes! Még jobban elkezdtem tanulni. (...)

Hajdúnánáson nagyon szigorú tanárok voltak, és olyan, hogy lemorzsolódás elleni harc, az olyat nem ismerték. Az majd csak a felszabadulás után volt jelszó, hogy harcolni kell, hogy ne morzsolódjanak le. Elsőben három osztály indult, másodikra már csak két osztály volt, az ötödik évfolyamra már csak egy osztály volt. Addig kirostálódtak. Szóval nem törődtek azzal, hogy nem tanult valaki.

Minden szombaton délután volt úgynevezett csendes óra, amikor a Horkay László vallástanár eljött az internátusba, és tanított minket imádkozni. Sorban kellett menni, és hangosan imádkozni. Voltak városi gyerekek, akiknek jobb szókincsük volt, és jól is imádkoztak, de miután én Bakonszegen éltem, nagyon csekély szókinccsem volt. Rám is sor került, és mondtam a Horkaynak, hogy:

– Tanár úr, én nem tudok, nem tudok imádkozni, nincs nekem szókinccsem erre!

– De hogyhogy nem tudsz beszélni, hogyhogy nem tudsz imádkozni? Gondolj az Úr végtelen kegyelmére!

– Tanár úr, én a végtelen kegyelmére gondolok, és mégsem jut eszembe semmi!

És akkor adott egy vallásos énekeskönyvet, imádságos könyvet, hogy „ezt tanuld meg Lacikám, és mondd el szépen!” És aztán azt én meg is tanultam, és el is mondtam.

Bessenyoői Elvira, Baja (Bács-Kiskun megye), 1920-as évek

Mozgékony gyerek voltam, nekem minden délután kellett – télen például a korcsolyázás Györgyi barátnőmmel, az vette el a sok időt. Néha megtörtént, hogy bármennyire szerettem rohangászni, az iskolai tízpercben megálltam egy ablak sarkában, és gyorsan végignéztem a leckét, hogy legalább tudjam, miről van szó. Ilyenkor, ha fölhívtak, az eszem legtávolibb sarkából hoztam össze mindent. Szerencsére nagyon jó asszociációs képességet örököltem valamelyik ősömtől; a tanulásnál ez még középiskolás koromban is borzasztó sokat jelentett. Nálunk az irodalmat és a történelmet ugyanaz az apáca tanította, egy kiváló, nagy tudású tanár, aki nagyon sokat adott arra, hogy a leckét ne bemagolva mondjuk el, hanem tudjuk hozzákötni a korhoz a történelmet is, a művészeteket is és minden egyebet. Két alkalomra is emlékszem, amikor megdicsért és azt mondta az osztálynak: látják lányok, ez az, látszik, hogy megértette és nem csak szóról szóra elmondta a leckét. Úgyhogy én kínomban nagyon ügyes voltam.

Kevés tanár volt, akit nem szerettem, bár akadt olyan is: aki nem tudta tanár létére fölmérni ésszel, hogy én nem mindig férek a bőrömbe, és azzal szidott le, hogy elkényeztetett gyerek vagyok, aki azt hiszi, hogy itt is azt csinál, amit akar. Pedig én sokszor pont azért voltam egy kicsit rosszabb az iskolában, mert otthon nagyon meg voltam fegyelmezve. Az ilyen tanárra persze rettentő dühös voltam, szegény meg is kapta tőlem a magáét, mert amit egy gyerek elkövethet, azt én megtettem. Voltak meghunyászkodóbb természetű gyerekek, és sokszor én mondtam ki helyettük, amit ők szerettek volna – néha bizony bekiabálva, ha a tanár nem akarta meghallgatni. Az osztálytársaim ezt nagyon élvezték, majdhogynem bandavezért csináltak belőlem, bár azt igazán nem akartam volna.

Néray Vilmos, Kőszeg, Sopron (Vas megye), 1930-as évek

A kőszegi cőgerájban a felvételi lényegében akkor volt, amikor valaki tízéves korában már befejezte a négy elemi, vagy utána még egy vagy két évet tanult gimnáziumban. Ötvenen voltunk az utolsó fölvételi vizsgán, és én voltam az ötvenedik, akit felvettek. Akkor én már két osztályt elvégeztem a gimnáziumban, így én tudtam a legtöbbet közülük. Kiestem volna, ha nem tudtam volna többet, mint a többiek, mert az apám csak százados volt akkor még, és az ötven jelentkezőből, akik utoljára maradtak

összesen még hét embert vettek föl. Na, most ebből a hét jelentkezőből, ötnek a helye kötelező volt, mert például az apjuk mária teréziás volt, stb. Szóval összesen még egy embert vettek fel rajtam kívül, aki nem protekciós volt, még az akkori honvédelmi miniszternek az unokáját se vették föl. Első félévtől kezdve osztályelső lettem, akkor már mindenkit leértékeltek. Vizsgázni kellett, és én értem el a legjobb eredményt, maradtam is végig osztályelső.

Amikor megérkeztünk Kőszegre, már mindenki ott volt. Fölkerültünk ide az első osztályba, az épület felső emeletére, ahol csak az elsőosztályosok voltak. Mindenkinek megvolt a kis szekrénykéje, azon volt összerakva a ruhája, amit hordott, benn a szekrénykében az összes többi holmi: a fiókban a tisztálkodó eszközök, a legalsó részben a cipők, a középsőben pedig a fehérnemű. Az első este, amikor felpakoltam a ruháimat, bejött egy kiabálós, Kakasi nevezetű felsős cőger; a többiek még nem voltak ott, ő jött rendet csinálni. Végigment és megnézte a zubbonyt, nadrágot, fehérneműt, sapkát, amit szépen elrendeztem. Megfogta az egészet és kidobta az ablakon, le a földszintre, azt se tudtam még, hogy hol kell lemenni értük. Ledobta, mert nem tetszett neki a hajtogatás, meg hát azokkal először ki kellett tolni, akik újak voltak, hát így is volt.

Innen a soproni cőgerájba kerültem. A napunk reggeli csuklóval kezdődött, mi így hívtuk a tornát. Amikor felkeltünk, pillanatok alatt be kellett vetni az ágyat, felöltözni és iszkiri kifelé, sorakozó. Akkor volt egy félóra torna, utána volt a reggeli, egy jó csésze tej vagy kávé és hozzá egy buci. Aztán tíz óra körül volt három elméleti óránk, az után egy harmincperces szünet, ez alatt megkaptuk a tízórait. Ez után voltak a kihallgatások, a szolgálat. Volt, aki a tanterembe, volt, aki a hálóterembe volt beosztva különböző szolgálatokra, ellenőrzésekre, és mindig volt egy rajparancsnoka is mindenkinek, illetve szakaszparancsnoka. Ebbe tömörítették a társaságot, így osztottak be minket. A reggeli tornára például külön volt egy raj, egy osztályban három rajszakasz volt.

Általában ugyanaz volt az iskolában a rendszer, mint a katonaságnál, szigorúan ezen az alapon dolgoztak, és így voltunk mi is beosztva. Első négy osztályban puska nélkül, az ötödik, hatodik, hetedik osztályban puskával gyakoroltunk. A nyolcadikosok voltak a parancsnokok, és mindenütt be voltak osztva az osztályok egy-egy

szakaszba. Az ötödik, hatodik, hetedik osztály három szakaszból, kilenc rajból állt egészen katonásan.

Csütörtökön volt még egy sportnap, akkor senki semmi mást nem csinálhatott ebéd után, mint hogy különböző szakosztályokba járt sportolni: volt atlétika, szertorna, mindenfajta vívás, lövészet. Egész délután mindenkinek sportolni kellett. Csapatokra voltunk beosztva: voltak, akik versenyeztek meg mindenféle jobb eredményeket értek el, a lustábbak meg a kevésbé alkalmasak, azok meg össze voltak szedve egy-egy csoportba, és azok külön sportoltak – hát nevettünk rajtuk jókat.

Télen a délelőtti meg ebéd utáni fél-fél óra szünetben mindig óriási hócsaták voltak, és voltak évek, amikor megcsinálták a tenispályán a korcsolyapályát, akkor mindig ott korcsolyáztunk. Még tízperces szünetekben is elmentünk korcsolyázni, mert az pont ott volt szemben a járóúttal, az épület bejáratánál. Ezt a délelőtti szünetet szigorúan korcsolyázással töltöttük, ha lehetett, végig. Aki viszont büntetés alatt állt, az nem mehetett sehova, se a városba, se korcsolyázni, az csak legföljebb a sportpályán körözhetett, ott kellett sétálni.

Együtt mentünk ki színházba, persze csak az mehetett, aki nem volt büntetésben. Ha volt színelőadás, mindig meg voltunk hívva, hiszen az jó volt a színészeknek is – hát hiába, ha kimentünk, akkor vagy kétszáz-háromszáz gyerek ment és megtöltötte a színházat. Nekünk is kellett valami szórakozás, ráadásul ezt nem mi, hanem az iskola fizette.

Karácsonykor, illetve húsvétkor ment haza az egész társaság; vonatra raktak minket és hoztak be Budapestre. Útközben aki akart, leszállt, a másik Budapestre ment, és ha onnan tovább kellett utazzon, akkor át kellett vegyék addig, amíg ötödikesek nem lettünk. Ötödik évfolyamtól fölfelé már mindenki teljes szabadsággal utazott. Ötödikes korunktól kezdve már az iskolából is kijárhattunk szabadságra, de csak bizonyos mértékig. Aki csak egysávos volt – mondjuk úgy, hogy hármass osztályzatú –, az csak egy hónapban egyszer, a másik, aki már egy szálsáv gombos volt, az kétszer, és akik kitűnők voltak, azok mindig. Negyedikes koromban már minden szombaton, vasárnap és szerdán kimehettem volna a városba, de hát én nem mentem ki. Egyedül amikor a jégpályára mentünk korcsolyázni, akkor szabadon kimentünk

mindjárt, amikor lehetett, szerdán, szombaton, vasárnap, a három szabad kimenős napon.

Jó családba kerültem, hát ugye, mit lehet csinálni, jóban voltam az osztályommal is, osztályelsőként nekem volt a legjobb eredményem és nagyon jó tekintélyem volt előttük, nem kellett sokat kiabálni velük vagy veszekedni, vagy pofozkodni, vagy valami ilyesmi. A tanár engem szidott meg, ha néha-néha volt valami ricsaj, és akkor aztán én is próbáltam ebből visszaadni, de hát mindegyikkel jóban voltam, nagyon jó osztályunk volt. Ez általában is egy jó középiskola volt, keményen tartottak bennünket, de sok mindent lehetett csinálni. A tánciskolától kezdve minden volt: lehetett táncolni, hegedülni, klarinétozni, tárogatózni, mindent lehetett. Színház is volt havonként általában egyszer; amikor a színház Sopronba lejött, akkor mindig volt nekünk is előadás, úgyhogy jól éreztük magunkat.

Papp Viola, Brassó (Románia), 1920-as évek

Az iskolából főként a nevelésre emlékszem: hogy erőteljes nemzeti érzésű nevelést kaptunk. Erdély elvesztése akkor nagyon friss seb volt, és én mikor hazakerültem, súlyos lelki válságon mentem át amiatt, hogy a románok elvették Erdélyt. Mikor megláttam a román zászlót, rosszul voltam tőle, tehát olyan erős hatással volt rám a nevelés, hogy ilyen érzéseket váltott ki belőlem. (...)

A négy elemi Szentesen végeztem, az ötödiket már Almáson, édesapámnál, és ezután kerültem be a brassói zárdába. A zárda a ferenceseké volt, négy középiskola. Az első áldozást gróf Majláth püspöknél végeztem, eljött a zárdába. Márton Áronnál bérmálkoztam, itt van az aláírása.

Nagyon-nagyon precíz volt a ferencesek rendje. Zenére is jártam, hegedű órákra, be voltunk osztva. Nagyon jó iskola volt. Nem volt szabad magyarul beszélni, csak németül. Ha nem tudtunk valamit megmondani, akkor meg kellett kérdezni németül: „Bitte schön, wie sagt man deutsch?” Vagyis hogy „kérem szépen, hogy mondják ezt németül?” Mondtam a szót magyarul, s akkor lefordította nekem az apáca németre. Egymás között se beszélhettünk magyarul, mert akkor büntetést kaptunk; vacsoránál a kedvesnővér jelölte ki a felügyelőt közülünk, aki azzal volt megbízva, hogy bejelentse: ki nem beszélt németül. (...)

Az intézet nagyon kényelmes volt. Mert ezekbe az intézetekbe azért gazdag emberek gyerekei jártak. Közös hálószoza volt, körülbelül tízen laktunk egy szobában. Este jött a beosztott ügyeletes nővér, végigjárt, betekargatta az embert, szóval nagyon pontosan és szervezeten ment minden. A nap szentmisével kezdődött, korán volt az ébresztő, úgy emlékszem, fél 7-kor, azután jött a közös mosakodás – falba illesztett mosdók voltak szobánként –, minden hét végén fürdés, apáca felügyelete mellett; azután meghatározott formába kellett rendezni az ágyat: az első naptól az apácák megtanítottak, hogy kell a lepedőt kihúzni, a paplant összehajtani, mindennek megvolt a rendje, úgyhogy nagyon jó képzés volt. (...)

Mint egyházi tanító gyerekének, nekem kedvezmény járt. Drága intézet volt, nagyon sok tandíjat kellett fizetni annak, aki oda járt. De mégsem volt olyan előkelő, mint a kolozsvári Mariánum, mert azt csak a nagyon gazdag emberek tudták megfizetni. A ferencesekhez a középosztály alsóbb rétegeinek a gyerekei járak. A mi iskolánk tanulói, az intézetnek a növendékei a fiúgimnáziummal, a katolikus fiúgimnáziummal összetartottak, mert azok is magyarok voltak; közösen tartottunk ünnepségeket a fiúkkal, meg más rendezvényeket is.

Kimenő nem volt, csak ha a szülők jöttek, és kikértek valakit. Vasárnap szentmise, gyónás, áldozás. Közös séta volt, apáca kísérettel, sokszor felvittek a várig, a hegytetőn van a vár, oda mentünk. Hát nagy szigorúság volt. De tavasszal rajtunk volt a tavaszi elegáns ruhánk, és volt téli sapkánk bársonyból, tavasszal pedig fehér kalapunk. Nagyon elegánsan kellett mindig felöltözni. Séta közben azért nézegettünk. Volt – mondom - a magyar fiúkkal, a gimnáziummal kapcsolatunk. De nagyon vigyáztak ránk az apácák.

Zsámár József, Budapest, 1930-as évek

Az elemiben nagyon jó tanítónk volt: Rupnik Károly, kiváló, magyar szellemű tanár. Tavasztól veteményeskertünk volt az iskolában, télen meg korcsolyapálya volt: fölöntötték az iskolaudvart, úgyhogy ott nagy korcsolyázás folyt. Elvittek bennünket táborozni nyáron, azt hiszem, kétszer is voltunk két-három hetes táborban – én akkor kerültem ki először a családból. Ugod volt az egyik táborozás helye, az Pápától délnyugat felé van valahol, egyszer meg fönt voltunk a Gerecsében. Ott mint

cserkészapródok voltunk; annak idején a gimnáziumban voltak a cserkészek, és az elemiben – héttől tízéves korig – pedig farkaskölykök, illetve cserkészapródok. Az elemiben végig kitűnő tanuló voltam, tulajdonképpen minden egyformán jól ment.

Negyedik elemi után a Ciszterci Rend Szent Imre Gimnáziumába kerültem a Villányi útra, illetve az akkor még Szent Imre herceg útja volt. Kiváló iskola volt, nagyon jó alapokat adott. Ötven osztálytársam volt vagy ötvenhat, úgyhogy az évfolyamon az „a” és „b” osztályban együtt több mint százan voltunk. A ciszter tanárok közül Brisits Frigyes, Rajeczky Benjamin és Gyimesi egyetemi magántanárok voltak. Ezek a szerzetestanárok úgy éltek a rendházukban, mint egy panzióban, úgyhogy családi és egyéb problémájuk nem volt. Még délután is mehettünk hozzájuk. Emlékszem, egyszer elmentünk Rajeczky Benjaminhoz; az énektanárunk volt, a gregoriánt tanulmányozta erőteljesen, és ő volt aztán a cserkészparancsnokunk is; minden nyáron mentünk cserkésztáborba.

A cserkészlet mellett kötelező volt a levante-mozgalom, de tulajdonképpen ez egyáltalán nem volt harcias. Például fölmentünk a Sas-hegy tetejére, és onnan meg kellett határoznunk, hogy a Bazilika hány kilométerre lehet, vagy a vasútállomások hány kilométerre vannak. Mint leventéknek légoltalmi szolgálaton kellett részt vennünk annak idején, '42-'43-ban. Légoltalmi szolgálatot teljesítettünk, ami azt jelentette, hogy különböző gyárakban voltunk éjjel elszállásolva, hogy ha lett volna valamilyen probléma vagy bombázás arrafelé, akkor mi lettünk volna azok, akik a megfelelő rendelkezéseket végrehajtjuk.

Még karácsonyi szünetre is kaptunk feladatokat. Hetedikben vagy nyolcadikban például arról kellett magyar dolgozatot írnom, hogy Dante poklában helyezzem el a magyar irodalomban szereplő alakokat. (...) Brisits Frigyes, aki az igazgatónk volt a nyolcadikosoknak tartott bölcseletet, azon kívül pedig nekünk negyedikben vagy ötödikben a magyartanárnk volt. Arany Toldiját ő tanította; jó fél éves anyag volt, szinte az egészet memoriterként kellett tudni – annak idején a memoriter volt a fő észcsiszoló. Sőt Brisits Frigyes (aki mondom, egyetemi magántanár is volt) egy-egy fogalmazványt is lediktált nekünk az énekekről. Nekünk is össze kellett állítanunk valamit, de ezzel ő tulajdonképpen megtanította, hogy az egészet hogy kell fölépíteni.

4. Munka és gyerekkor

Tanyán, falun

Horváth Emma, Lajosháza (Somogy megye), 1920-as évek

Óriási termelés volt, a magtárakban föl volt halmozva a rengeteg gabona. De annak egészségesnek kellett lenni, nem lehetett penészes – azt meg kellett szárítani, azt forgatni kellett. Amikor szünet volt az iskolában, ide jöttek a szegény gyerekek, hogy egy kis pénzt keressenek. Kaptunk egy falapátot, és ahogy a magtárba be volt ömlesztve a búza, az egyik végére is odaállt egy gyerek, a másik végére is odaállt egy gyerek, s kezdtük lapátolni: alányúlsz, átdobod, alányúlsz, átdobod... a másik gyerek meg jött velem szemben. Így kellett forgatni időközönként ezt a hatalmas búzamennyiséget, hogy meg ne penészesedjen.

Ez volt a gyerekek nyári munkája – és tudod, még mi volt? Óriási tábla csodálatos, nagyszemű Juliska bab – azt is Hollandiának termelték. Amikor kikelt, akkor azt megkarózták a felnőttek egy-egy bokorhoz. Jött a nyári szünet, akkorra a bab már annyira megnőtt, hogy elkezdett futni, s akkor minden gyerek be lett állítva egy sorba, s annak a babnak a futóját rá kellett pöndöríteni a botra. Az iskolával szemben volt egy nagy füves rész, oda ponyvák voltak kiterítve, s a babot ott szárogatták. És amikor megszáradt a babszem, akkor volt külön egy olyan időszak, amikor fejtegettük a babot ki – ugye, cséplőgépben nem lehetett, mert összetörött volna –, és szépen a falapáttal zsákokba szedtük, s azt szállították megint külföld felé. (...) A magtárak végében voltak az istállók. Voltak ott nagy, fehér, gyönyörű szilaj marhák, tehének meg a lovak. Ezeknek a trágyáját kazalba hordták azok, akik, ápolták, etették a jószágokat. Na, most ez a hatalmas nagy kazal trágya, ez érett egész évben, s amikor eljött az ideje ősszel, kocsira rakták, kivitték a földekre, kupacokba tették, s akkor az is volt egy munkanap azt szétteregetni.

Na, itt jelent meg megint az Emmuska, mert jött egy dirndliruha divat, és nagyon szerettem volna ilyen pöttyös ruhát. „Majd ha megkeresed az árát édes lányom! – már elég nagy vagy, elmész napszámba”. Na, akkor én elmentem; hét-nyolcéves lehettem akkoriban. Volt egy nagy tér, ahol reggelente a cselédnépség összegyűlt – a lányok, asszonyok, férfiak –, és a gazda kiadta a munkát: te idemész öten, te

odamész hatan... a földekre dolgozni. Na, meglát engem a gazda: Pannikám, mit keresel te itt? (mert Pannikának mondtak). Mondom, elküldött az anyukám dolgozni, mert meg kell keresni a szoknyám árát. Kérdik az apámat – csak vigyék a gyereket, mondja. Jól van, elküldtek engem is a többiekkel trágyát teregetni, hogy elmenjen a kedvem az ilyen hülyeségtől. Kaptam egy villát (vellának mondták) a vállamra, és kimentünk jó egy kilométert a földre, ott volt a trágya kupacokban. „Na, kislányom, ezt a trágyadombot, ami itt van, ezt el kell szépen szórni. Nézd azt a nagylányt, hogy csinálja, és úgy csináld te is.” Én szórtam erre, a másik meg arra szórt, össze kellett érni. Mire kiértem az egyik soron, tiszta vér volt a kezem, de kibírtam az egy napot, és a föld szépen be lett trágyázva, az egész öt hold, hat hold, hét hold... tíz hold – estére megcsináltuk.

Hazamentem, de hólyagos, sebes, véres volt a tenyerem. Mutatom a mamának: Jól van kislányom, így meg kell dolgozni. Bekötötte szépen, s megkaptam a dirndliruhát: kis kötényt piros-fehér pöttyel – hogy örültem neki! Olcsó kis szatént vett a mama Szigetváron, és megvarrta nekem, de meg kellett keresnem az árát.

Boros Margit, Viczmándi tanya (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Mikor már az eleje nagyobb lett (a legidősebb édes-nővérem 1923-ban született), hogy már tudott valamit csinálni: megfésülni a kicsiket, megtisztálni, meg minden, hogy iskolába elmenjünk, akkor ez a foglalkozás már rájuk, a nagyobb gyerekekre jutott. Mert az édesanyám, kijárt dolgozni, az édesapám meg prádés kocsis volt, olyan cseléd. Birtokos cseléd [illetményföldes, nem földbirtokos], mint ezelőtt volt valamikor. De megéltünk így is. Amikor édesanyám hazakerült a hajnali-reggeli kapálásból, hozzáfogott főzni, mink meg ugye, a nagymama gyerekek, kitararítottunk addig, meg minden. Csak mosni nem tudtunk. Mert még akkor nem volt gép, hanem kézzel mosott édesanyám. Annyi gyerekre hát rengeteg rongyot kellett mosni. Mikor rendbe tett bennünket édesanyám, jött az iskola, akkor mentünk iskolába. Mikor hazamentünk, akkor megint foglalkoztunk tovább a másik többivel. Meg a jószágokkal. Mert arra mindig szükség volt.

Szász Ilona, Hajdúsámson (Hajdú-Bihar megye), 1930-as évek

Már elvégeztem a hat osztályt, és szerettem volna – meg édesapám is –, ha megyek tovább középiskolába, de ott Sámsonban én már nem vállaltam, mikor már 14 éves voltam, hogy a 10 éves lányok közé menjek. (...) Be voltam fogva mindenesre apám mellett. Kellott számlát írni, mert ha a Gödény szőlőjében dolgozott, akkor fel kellett számolni, hány darab hordót csinált, hány liter volt, milyen munkát végzett... árát összesíteni, számlát adni. Szóval meg tudtam írni. Valamit tanultunk az iskolában is, meg egy unokatestvérem, az könyvelő volt, egy ügyvédi irodában dolgozott mint titkárnő, és akkor az megmutatta nekem és el is magyarázta, hogy hogyan legyen az jó, szabályos. Mert a tisztí főorvos úrnak se vihettük úgy a számlát, hogy tessék! Meg a Gödénynek, a nagyságos Gödény Sándor földbirtokosnak is számla kellett. Számla kellett a községbe: ha a csordakútba egy vedret vásároltak, oda is számla kellett, a községi kúthoz. Hát ilyesmit. El voltam foglalva.

A barátnémmal pedig jártam a szőlőbe meg a kertbe, a földre kapálni. Azt szerettem a legjobban, 30 évig jártam a szőlőbe. Nem egy könnyű munka fedni meg nyitni! De kapáltam nagyon szívesen egész nap is. Most is szeretek kapálni a szőlőben. Az 460 négyszögöl. Kapáltam és metszeni is lekuporogtam már, és akkor még azt is. Nagyon szerettem kint a szabad levegőn a szabad munkát! Borzasztó örömöm volt, hogyha egy olyan madarat látok, amit ritkán láttam. Sőt még kékvércse is volt, valami vándorlásban került oda a nagy nyárfához. A szőlőnek a végében volt egy sor nyárfa. Igen. Az egy nagy szőlőskert volt. De most már teljesen tönkrement; még megvan, de nincsen benne szőlő.

Városban

Mervó Sándor, Szentendre (Pest megye), 1930-as évek

Nagyanyámé volt a szódaüzem, és amellet a földeken dolgoztak. Úgy volt a beosztás, hogy a veje, Stiegler Nándor segédkezett, mert abban az időben még olyan töltőgépek voltak, amit hajtani kellett, hordani bele a vizet, nem volt semmilyen műszaki megoldás erre, mindent kézzel csináltunk. (...) Mi, srácok hordtuk a vizet, és mikor már elég volt, hajtottuk a gépet, amennyit bírtuk, a felnőttek meg töltötték. Az asszonyok dolgoztak tulajdonképpen, mert a férfiak, azok hordták a szódát, terítették ki a kocsmákba.

Volt egy kisegítő kocsis, aki a lovakat gondozta. Három lovunk volt, két ló a szódavízzel foglalkozott, az terítette a városban a szódát – volt vagy 30 kocsmá. Mikor már nagyobb lettem, akkor én mentem a kocsissal és én kezeltem a pénzt is. Bementünk a kocsmába; mindenhol le volt adva, ki mennyit kért, és annyi üveget vittünk. Nekünk volt olyan kétszáz darab plusz üvegünk, amit töltöttünk és fölraktunk a kocsira. Én lementem a kocsmába, megnéztem, hogy hány üres üveg van. Fölmentem, a kocsissal, fogtuk, levittük a teli üvegeket, az üresekét vissza és elszámoltam a tulajdonossal, aki mindjárt kifizette a szódát. A kis üveg két fillér volt, a nagy üveg négy fillér; nem sok pénz jött be belőle, de jött – de hát egész nap járni kellett. (...) Reggel elmentünk: Húzs vig, aztán le a vasúthoz, a laktanyába, onnan visszafelé a Dunaparton, végig a kocsmákon, föl a hegyre és akkor úgy vissza haza. Volt úgy, hogy közben már a vasútnál elfogyott a szóda, akkor hazamentünk, megint töltöttük az üvegeket, megpakoltuk a kocsit... egész napunk ráment. Volt olyan is, hogy délben mentünk haza egy nyári napon, és akkor mondták: menjetek a Húzs vighoz, vigyetek szódát. Hát már voltunk ott! Nem baj, menjetek, elfogyott.

(...) Mikor nagyobb srác lettem, akkor a közeli kocsmákba, mint a Gröslü meg a Schindler én vittem föl kézből a vizet, mikor a kocsi nem volt otthon. Szóval megoldottuk azért mindig, hogy legyen valaki, csak hát el lehet képzelni, hogy milyen jó érzés volt. Fiatal srácok voltunk, vasárnap mentünk a postás strandra és a kölkök ott fociztak meg fürödtek, és kiröhögtek, hogy hát mi van, te nem jössz? De hát kellett a pénz, nem lehetett ott vasárnap sem pihenni. Ha lehetett, már szombaton megtöltöttük a kocsmákat. Ha nem volt nagyon meleg nyári nap, akkor vasárnap végigszaladt az ember egy kocsival, a négy-öt üveget, amit tölteni kellett, azt kicseréltük, aztán jöttünk haza. De amikor aztán jött a szüret, akkor még éjjel is kellett menni, mert Izbégről számtalanszor beüzentek, hogy Kachlernek nincsen szódája (az volt a legjobb kocsmá Izbégen), hát akkor nem volt mese, elvesztettük volna a kuncsaftot, hogyha nem viszünk neki vizet. Úgyhogy ki kellett menni akárhova; volt, mikor még karácsonyeste is hordtuk a szódát.

Rózsa Irén, Pécs (Baranya megye), 1930-as évek

Amikor kijártam az iskolát, akkor kezdődött a kálváriám. Én már tizennégy éves koromban dolgoztam, mindent elvállaltam. Elmentem kifutófiúnak – itt Pécsen, a

városban azért nem kellett félni, hogy az ember munka nélkül marad. Mindig munkát kerestem, jártam a gyárkapukhoz, a Bőrgyár kapujához is, pedig az egy nagyon nehéz üzem volt. Aztán elmentem egy könyvkötészetbe dolgozni, de ott kitolt velem a főnök: fölvetett kifutónak, mert nekem nem volt pénzem szerződést kötni – hat pengő lett volna a szerződés. Takarítottam a műhelyt négy évig, de közben úgy megtanultam a könyvkötést, hogy a legügyesebb segédje se tudott úgy dolgozni, ahogy én. De engem csak mint kifutót fizetett, nem mint segédet – több helyen is volt, hogy így becsapódtam –, hát mondom, nem volt senki, aki fölvilágosítson.

Bessenyoí Elvira, Baja (Bács-Kiskun megye), 1920-1930-as évek

Amikor a konyhában kellett segíteni, nagyon szívesen vettem, ha kifutónak használtak, hogy eredj, fiam a spájzba, hozd ezt a fűszert vagy azt. Ugyanis gyerekkoromban volt olyan év, amikor egyik influenzából estünk a másikba, és nem volt étvágyunk, meg lefogytunk, meg nyavalyogtunk, és akkor Ovomaltine-t etettek velünk. Ezek az ovomaltinosok nagyon szép pléhdobozok voltak, és amikor összegyűltek, az Ovomaltine-címkét lemosták róluk, és ezek lettek a fűszertartók; iskolás címkeként rájuk volt írva, hogy mi van bennük.

Anyu ezeket megtöltötte: az egyikre rá volt írva, hogy csokoládé, a másikra, hogy mandula, a harmadikra, hogy mogyoró... ugye, diót is előre megtörtek, ha akar hamar sütni, legyen. De az volt az érdekes, hogy amikor sütni akart, kiderült, hogy a doboz fenekén van már csak egy pár morzsa. Na, akkor szépen lemosták a fölírásokat, és a lencse meg a bab kerültek az első sorba, meg a szárított torma. Úgyhogy akkor az embernek meg kellett csörgetni a dobozt, hogy tudja, mi van benne. Amikor én jelentkeztem a futárszolgálatra, akkor érdekes módon mindig nagyon lassan találtam meg, amit kellett – végig kellett zörgetnem a dobozokat. Na, ez a mandula hangja, na, hamar... igen. A legügyesebb fogás az volt, amikor az ember egy mandulás, egy mogyorós meg egy csokis dobozt talált.

És volt az úgynevezett „tunkmassza” – olyat nem is lehet mostanában látni –, ez ujjnyi vastag keserűcsokoládé szeletekből állt, és a csokoládé bevonatot készítették belőle. Ez kimondottan kemény, nagyon tömény keserűcsokoládé volt, amit a húsvágó bárdal vágtak kisebb darabokra, hogy beleférjen a dobozba. Én nem

vettem meg soha a tejsokoládét sem, de azért az igazi csokoládé, az nekem mai napig a keserű. Ez nagydarabos, tehát olyan nehezen zörgő volt, úgyhogy az ember csak kiragadott egyet a dobozból és betette a köténye zsebébe, mert ugye, egy marék mogyorót, azt könnyen bekaptam, de evvel kitámaszthattam volna a számat. Úgyhogy a ceruzahegyező bicskával farigcsáltam aztán, mert akkor még az iskolatászkámban volt ceruzahegyező bicska is. (...)

Egyszóval nyugodt, de vidám étellel telt a fiatalkorom, és nagy szerepet kapott benne a munkára szoktatás. Nyáron is a konyhába kellett mennem – na, hát azt egyáltalán nem szerettem. 16 éves koromtól kezdve egy héten kétszer ott szenvedtem a konyhában délelőttönként mindenféle rántáskészítéssel. A tésztaütésben szívesen benne voltam én karácsonykor meg húsvétkor, amikor az ünnepi dolgokat készítettük: törtem, daráltam a diót, aztán később megengedték, hogy egy-egy süteményt önállóan készítsek el, úgyhogy azt ambicionáltam. De a főzelékkészítés rettenetes volt: honnan a csudából lehet azt tudni, hogy melyikbe kell vöröshagyma, melyikbe fokhagyma, melyikbe zeller?

Főleg nagymama tanított főzni, ő volt a főnök a konyhában. Mire én is a konyhába kerültem, azért ő már meg volt gyöngülve, egyszóval addigra ő már főleg parancsnokolt. Ült a konyhaasztalnál és az apró, dolgokat – mint például nagyon finomra megvágni a kaprot, vagy az ízesítést – ő csinálta, de mondjuk a krumpli pucolást rám bízta. „Fiam, te elfaragod a fél krumplit, hát vigyázva csináld, vékony annak a héja.” – szóval lehetetlen ötletei voltak. Nem szerettem a konyhai munkát egyáltalán, bár próbált anyu is, nagymama is a lelkekre beszélni:

- Na, de hát édes fiam, ha férjhez mész, mivel fogod etetni a férjedet?
- Én ezt a sok vacak főzeléket nem fogom elkészíteni, ezek olyan komplikáltak.
- Hát mit esztek akkor?
- Majd eszünk sonkát meg szalámit.